

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

**Jména činitelská a konatelská v ruském jazyce v
konfrontaci s češtinou**

Jaromír Hendrych

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

Vedoucí bakalářské práce: doc. Liliya Nazarenko, CSc.

Studijní obor: Anglický a ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Jména činitelská a konatelská v ruském jazyce v konfrontaci s češtinou vypracoval pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu

Datum:

.....

podpis

Rád bych touto cestou vyjádřil poděkování doc. Liliyi Nazarenko, CSc. za poskytnuté materiály, cenné rady, skvělou spolupráci a trpělivost při vedení mé bakalářské práce. Rovněž bych chtěl poděkovat za vstřícnost a pomoc při získání potřebných informací a podkladů své rodině a přátelům, především PhDr. Janě Bláhové za jazykovou korekturu v českém jazyce a Tatyane Khazanovych za jazykovou korekturu v ruském jazyce.

.....

podpis

NÁZEV:

Jména činitelská a konatelská v ruském jazyce v konfrontaci s češtinou

AUTOR:

Jaromír Hendrych

KATEDRA:

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

VEDOUcí PRÁCE:

Doc. Liliya Nazarenko, CSc.

ABSTRAKT:

Tato bakalářská práce zpracovává jména konatelská a činitelská v ruském jazyce v porovnání s češtinou. Teoretická část bakalářské práce se věnuje způsobu tvoření slov a motivaci činitelských jmen v českém a ruském jazyce a analýze slovtvorných postupů v obou jazycích. Praktická část bakalářské práce se zabývá již konkrétním srovnáním typologie pojmenování v rámci slovtvorné kategorie činitelských jmen v češtině a ruštině tj. produktivními způsoby tvoření, produktivními formanty v obou jazycích a zjišťuje jejich odlišnosti. Dále se zabývá otázkou přechylování jmen konatelských a činitelských v českém a ruském jazyce.

KLÍČOVÁ SLOVA:

tvoření slov, typologie pojmenování, motivace pojmenování, činitelská jména, derivace, kompozice, přechylování

TITLE:

Nomination of persons by their activity in the Russian language in a confrontation with the Czech language

AUTHOR:

Jaromír Hendrych

DEPARTMENT:

Department of Russian studies and linguodidactics

SUPERVISOR:

Doc. Liliya Nazarenko, CSc.

ABSTRACT:

This bachelor thesis deals with Nomination of persons by their activity in the Russian language in a confrontation with the Czech language. The theoretical part of this bachelor thesis deals with ways of creating words and motivations of nomination of persons by their activity in the Russian language and the Czech language. It also analyses word-formation in both the languages.

The practical part of this bachelor thesis deals with already specific comparisons of typology of nomination in terms of word-formation categories of nomination of persons by their activity in the Czech language and the Russian language e.g. productive ways of word-formation, productive formants in both the languages (prefixes, suffixes etc.) and their differences. There is also a question of gender inflection of nomination of persons by their activity between the Russian language and the Czech language that this bachelor thesis deals with.

KEY WORDS:

Word formation, typology of motivation, derivation, composition, blending, borrowing

Obsah

Obsah.....	7
Úvod.....	8
1. Tvoření slov.....	9
1.1 Předmět nauky o tvoření slov a její místo v jazyce	9
1.2 Základní pojmy slovo tvorby – fundace a motivace.....	10
1.3 Způsoby a postupy tvoření nových slov v češtině.....	12
1.4 Způsoby a postupy tvoření nových slov v ruštině	19
1.5 Slovo tvorné kategorie v ruštině	21
2. Jména činitelská a konatelská v českém a ruském jazyce.....	23
2.1 Jména činitelská a konatelská v českém jazyce.....	24
2.2 Jména činitelská a konatelská v ruském jazyce.....	28
3. Přechylování jmen činitelských a konatelských.....	34
3.1 Problematika přechýlených jmen v ruském jazyce	35
3.2 Problematika přechýlených jmen v českém jazyce	37
3.3 Odvozování ruských přechýlených jmen	38
3.4 Odvozování českých přechýlených jmen	44
Závěr.....	49
Resumé	51
Резюме	52
Seznam použité literatury:.....	54
Internetové zdroje:.....	55

Úvod

Názvy osob podle činnosti tvoří podstatnou složku slovní zásoby ruského a českého jazyka. Tato pojmenování se tvoří ze slovesných základů - jména činitelská a ze základů podstatných jmen - jména konatelská. Téma této bakalářské práce bylo vybráno na základě toho, že neexistuje žádné monografické šetření, které se věnuje těmto názvům v obou jazycích.

Cílem této bakalářské práce je popsat tvoření jmen činitelských a konatelských v ruském a českém jazyce. Cíl zahrnuje analýzu frekventovaných slovotvorných modelů a prostředků, kterými se utváří činitelská a konatelská jména v obou jazycích.

Kvůli velkému množství jazykového materiálu jsme se zaměřili na jména konatelská a činitelská tvořená sufixací. Jelikož různé činnosti vykonávají jak osoby mužského, tak i ženského pohlaví, z tohoto důvodu se práce věnuje otázce přechýlených názvů osob v obou jazycích. Jde o slovotvorný proces modifikace, při kterém srovnáváme jednotlivé postupy tvoření přechylování a soustředíme se na jejich shody a rozdíly mezi oběma jazyky.

Tato práce je rozdělena do tří kapitol. V první kapitole se věnujeme teoretickým způsobům tvoření slov v obou jazycích - derivace, kompozice, transpozice, abreviace atd. Ve druhé kapitole si již zaměřujeme na analýzu jmen konatelských a činitelských v ruském a českém jazyce. Ve třetí kapitole se práce zabývá otázkou přechylování a analýze excerpovaných slov v obou jazycích. V práci je brán zřetel na spisovný i nespisovný jazyk a vždy je uvedeno několik příkladů k danému případu s překladem do češtiny u ruských slov.

Jako teoretický základ posloužily odborné práce zejména: M. Dokulil *Tvoření slov v češtině*, V. Šmilauer *Novočeské tvoření slov*, J.Petr (ed) *Mluvnice češtiny*, E.A.Земская *Современный русский язык. Словообразование*, Н.Ю.Шведова (ed.) *Русская грамматика - 80* a další publikace (viz seznam literatury).

Jazykový materiál pro toto šetření byl shromážděn pomocí excerpce z několika slovníků, a to zejména: Rusko-český a česko-ruský slovník L.V. Kopeckého a O. Lešky, Velký překladový slovník nejen pro překladatele, retrográdní slovník ruského jazyka А. А. Зализняк, a dále etymologický slovník. Kartotéka činí 175 slov.

1. Tvoření slov

Tvoření slov, slovo tvorba, neboli též derivologie, je nauka, která pojednává o tvoření slov. Je to poměrně mladá jazykovědná disciplína, která popisuje, jakými způsoby se jednotlivá slova tvoří a zároveň zkoumá jejich slovo tvornou stavbu a slovo tvorné vztahy k jiným slovům v daném jazyce. Dále se zabývá tím, jak se jednotlivá slova zapojují do slovní zásoby a celého systému jazyka.¹

1.1 Předmět nauky o tvoření slov a její místo v jazyce

Podle M. Dokulila zkoumání tvoření slov má dvojí aspekt: *genetický*, zaměřený na tvoření slov ve vlastním, procesuálním smyslu toho slova a *funkčně strukturní*, který se zaměřuje již na výsledky těchto postupů, na utváření slov a její důsledky pro jazykový systém.²

Slovo tvorba se zaměřuje na tvoření slova jakožto jednotku jazykového systému, to znamená, že pracuje se základním tvarem slova. Další tvary slova již zkoumá morfologie. Pokud však je výraz použit v izolaci, není vždy jednoduché určit, do jaké jazykové disciplíny náleží. Uveďme příklad slova *lep*, které v izolaci můžeme vidět jako sloveso v imperativu, v takovém případě by bylo předmětem morfologie. Pokud bychom ho ale viděli jako substantivum, pak bychom ho zařadili do předmětu zkoumání slovo tvorby.³

Z tohoto důvodu tvoření slov v minulosti nebylo považováno za samostatnou disciplínu, ale spíše bylo přiřazováno k morfologii či lexikologii. V současné době je ale brána jako samostatná jazykovědná disciplína, která má však některé rysy společné právě s těmito vědními obory. S lexikologií má společné to, že tvorbou slov vznikají nová pojmenování a ta se zařazují do slovní zásoby, zatímco s morfologií má společnou práci se stejnými jednotkami – morfémy.

¹ ČERMÁK, František. Lexikon a sémantika

² DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 9.

³ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986

1.2 Základní pojmy slovo tvorby – fundace a motivace

1.2.1 Fundace

Pojmem fundace neboli přímé slovo tvorné souvislosti, se rozumí souvislost mezi dvěma slovy, ve které slovo jedno je základem pro druhé slovo z hlediska formálního i významového úhlu pohledu.⁴ Fundované slovo bývá sémanticky i formálně složitější (tj. obsahuje více morfů) a zakládá se na slově druhém – tzv. fundujícím, které je obecně sémanticky i formálně jednodušší. Např. substantivum nástrojař je fundováno („odvozeno“) substantivem nástroj, substantivum cvičiště slovesem cvičit nebo substantivum knihovna je fundováno slovem kniha.

Na těchto dvojicích, přesto mohou být vybudovány mnohem rozvětvenější, složitější vztahy, jedná se o⁵:

- **slovo tvorné svazky, ve kterých je jedno slovo fundující a ostatní od něj fundovaná**

např.: *dům*
-*domovník*
-*doma*
-*domek*

- **slovo tvorné řady (řetězce), kde platí vztah fundace mezi sousedními členy**

dům → *domek* → *domeček*

- **slovo tvorné hnízdo**, kde z jednoho základového slova může být utvořeno více různých slov, které obsahují jak slovo tvorné svazky, tak i slovo tvorné řady (řetězce), např.

dům → *domek* → *domeček* = řetězec *domobrana* - *doma* - *domkář* - *domáci* = svazek

⁴ DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 11

⁵ Tvoření slov. Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Ostrava. Dostupné z: http://www.osu.cz/fpd/kcd/dokumenty/cestinapositi/tvoreni_slov.htm

1.2.2 Motivace

Mezi dvěma slovy dochází k motivaci tehdy, pokud výraz A (motivovaný) je objasněn pomocí výrazu B (motivujícím) anebo opačně. Uvedme si příklad na podstatném jménu *rybář*, které je motivováno podstatným jménem *ryba*. Jinými slovy u motivovaných pojmenování lze vysvětlit jejich význam jiným slovem, zatímco u nemotivovaných slov to nelze tímto způsobem vysvětlit. Při slovotvorném rozboru se z tohoto důvodu zabýváme jen slovy motivovanými, kde lze objasnit průběh jejich vzniku.⁶

V některých případech dle M. Dokulila je uváděno, že oba pojmy, tedy fundace a motivace, jsou brány jako aspekty stejného vztahu. Fundace se zabývá tím, na kterém slově se výraz zakládá, zatímco motivace zkoumá, jak je možné dané slovo vysvětlit. Fundační vztah je obvyklý spíše při zkoumání produkce slova, v opačném případě se motivace soustřeďuje na jeho ztvárnění⁷

Taktéž je možné narazit na situaci, kde není úplně jasné, které z dvojice slov, jež mají spolu stejný vztah z hlediska formálnosti a významu, je fundujícím (motivujícím) a které je fundovaným (motivovaným). Bývá to tehdy, když formální kritéria fundace/motivace chybějí buď vůbec (např. při konverzi) anebo kde se dostávají do rozporu s kritérii významovými. Z tohoto důvodu je nutné brát v úvahu tzv. obousměrnou motivaci/fundaci (např. dvojice slov *blázen* <-> *bláznit*). Tento obousměrný jev bývá oslaben například tím, že jména dějová jako *lov* nebo *práce* jsou fundována/motivována slovesy *lovit* a *pracovat* – a nikoliv obráceně. Frekvence slov a jejich slohová charakteristika je taktéž velmi důležitou. Přirozenější je vysvětlovat výraz méně frekventovaný výrazem častěji užívaným než opačně. (*kázeň* -> *káznit*)⁸

Dalším jevem je několikerá fundace/motivace. Příkladem je slovo *soudce*, které je fundováno/motivováno substantivem *soud* a/nebo slovesem *soudit*. Tyto fundace/motivace nejsou vždy rovnocenné - jedna z fundací má většinou silnější povahu, druhá je naopak slabší.⁹

Z hlediska derivace je též uváděn rozdíl mezi motivací přímou, kdy se slovo motivované odlišuje od motivujícího jen o jednu „úroveň“, např. *hrdý* – *hrdost*, *lék* – *lécit* a nepřímou, kdy

⁶ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s.

⁷ Pojem fundace je třeba odlišovat od paralelního pojmu motivace: mezi dvěma pojmenováními A a B je vztah fundace tehdy, jestliže B vzniklo z A nebo naopak. O vztahu motivace mezi A a B mluvíme tehdy, jde-li nám o to, že existence B je zdůvodnitelná skrze existenci A nebo naopak (Dokulil, 1962, s. 11).

⁸ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s. 209n.

⁹ Viz tamtéž

slovo motivované a motivující je od sebe odlišeno více než jednou úrovní př. pomalý-(zpomalít)-zpomalení.¹⁰

Za zmínku stojí také případ tzv. kondenzační fundace/motivace, což znamená, že slovo motivované/fundované se hodnotí na pozadí slova sdruženého (*zubař* <-*zubní lékař*) nebo na pozadí kompozita př. *wifi* – *wifina*. Pojmem univerbizační fundace/motivace se používá v odborné terminologii (*sušicí stroj* – *sušička*), ale taktéž u hovorových a slangových výrazů (např. *rychlíkový spoj* – *rychlík*), kde by pojmenování sdružené znělo těžkopádněji.¹¹

1.3 Způsoby a postupy tvoření nových slov v češtině

Slovní zásoba jazyka se vyvíjí výrazně rychleji než mluvnická a zvuková stavba. Stále probíhá proces vytváření nových pojmenování pro různé jevy a předměty. Tvoření slov je tedy nejčastějším jevem pro rozšiřování slovní zásoby v jazyce. Základním principem tohoto způsobu je fakt, že nově vznikající pojmenování se vytvářejí na základě obměny morfologického složení již dosavadních slov. Vymezuje se několik způsobů tvoření slov, mezi nejvýznamnější patří kompozice (skládání) a derivace (odvozování), mezi dalšími uvedme adaptaci, kde slova přejímáme z cizího jazyka nebo abreviaci, kdy z důvodu ekonomie jazyka slova zkracujeme.¹²

Jak již výše bylo zmíněno, tvoření slov je specifickým prostředkem, který je nedílnou součástí při utváření nových pojmenování. Nejčastějším jevem je nutnost pojmenovat nový pojem již existujícím výrazem, tedy metaforicky nebo na základě metonymické souvislosti – tzv. přenesené pojmenování. Z tohoto hlediska nevytváříme zcela nové formy, ale nové významy forem, které již existují. Pro příklad si uvedme slovo *čelo* (na hlavě) oproti *čelu* (u postele)¹³, zde se jedná o podobnost na základě místa/polohy. Dalším způsobem pro český jazyk poměrně častým a „jednoduchým“ je přejímání slov z cizích jazyků (*auto*, *pasáž*, *komunismus*). K tvorbě skutečných nových pojmenování dochází v jazyce méně. Dochází spíše k derivaci - tedy obměně již existujících slov.

¹⁰ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s. 210

¹¹ Viz tamtéž

¹² Viz tamtéž

¹³ Viz tamtéž

1.3.1 Derivace

Význam derivace spočívá v tom, že nové slovo vytváříme pomocí změn morfologických ze slova původního.¹⁴ Sem náleží i tzv. bezafixační derivace neboli konverze. Konverzí se rozumí tvoření slov bez specifických slovotvorných přípon nebo předpon, tedy pouhou změnou tvaroslovné charakteristiky (*např. holub — holubí* se změnou slovního druhu, *trn — trní bez této změny*). Počítá ke konverzi jako její zvláštní typ i takový způsob tvoření, kdy je změna tvaroslovné charakteristiky provázena hláskovou obměnou základu (*např. žába — žabí, pták — ptáče aj.*)¹⁵ Nicméně podle některých lingvistů se jedná nikoliv o konverzi, ale v těchto případech o nulovou sufixaci. V tomto směru se formant skládá z nulového sufixu a z tvaroslovné charakteristiky (systém koncovek, popř. u sloves – gramatických přípon)¹⁶

Do konverze se řadí i přechod slov z jedné slovnědruhovú kategorie do druhé bez jakékoli změny kmenu tvaroslovné formy¹⁷:

- změna příslovce v předložku (*šel kolem – kolem domu*)
- adverbializace ohebných tvarů (*místy, honem, prostřednictvím, časem, večer*)
- změna spojky v částici (*řikal, že přijde – že ti není hanba!*)
- substantivizace adjektiv – tj. tvoření substantiv od adjektiv (*vedoucí, dršťková, vrchní*)
- substantivizace jiných slovních druhů, hlavně při metajazykovém vyjadřování, kdy jazykem mluvíme o jazyce (*ale je spojka, to tvoje věčné ale*)
- spřahování (juxtapozice) – způsob, při kterém dochází ke spojení dvou popř. více slov spjatých vztahem syntaktickým bez jakékoliv jeho tvaroslovné změny (*zemětřesení, nanečisto*)

¹⁴ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s. 198

¹⁵ JEDLIČKA, Al. Základní práce o tvoření slov v češtině. Naše řeč, [online]. 2011 [cit. 2014-03-2]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=4921>

¹⁶ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s. 200.

¹⁷ Tvoření slov. Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Ostrava. Dostupné z: http://www.osu.cz/fpd/kcd/dokumenty/cestinapositi/tvoreni_slov.htm

- reflexivizace sloves – tj. dochází k rozšiřování slov o volný morfém si/se/sebou, tímto se utvářejí zvrtná slovesa (*hrát – hrát si*)

Dále se může ještě rozlišovat upravování jednotlivých, avšak hotových pojmenování – za pomoci kondenzace. Často se setkáváme s kondenzací víceslovného pojmenování v jednoslovné (*pololetní prázdniny-pololetky*), nebo obměnou zakončení slov, které je obzvlášť používáno u nespisovné češtiny (*padesát – pade*).¹⁸

U každého pojmenování je možné rozlišit slovotvorný základ (ta část slova, která se opakuje (např. *dom-ek, domeč-ek, domeč-kový*)), ale můžeme rozlišit i tzv. slovotvorný formant neboli afix, což je morfém, který se připojuje ke kořeni slova nebo jeho kmeni. Podle toho, v jaké se nachází pozici, se rozlišují jednotlivé afixy na ¹⁹:

- Prefixy (předpony), které se připojují před jiný morfém (pře-letět)
- Sufixy (přípony), které se připojují za jiný morfém a tvoří nová slova (vlak-ov-ý (koncovky) – flektivní sufix, které se připojují za morfém kvůli skloňování nebo časování, mají tedy gramatickou funkci (vlak-ov-ý)
- Postfixy – připojuje se až za flektivní sufix (v češtině se vyskytují méně, ale můžeme se s nimi setkat v některých nářečích, podmínkových větách) –(si cosi, -že Jakže)
- Infixy (vpony) – vkládá se do jiného morfému, slouží v češtině ke spojování slov a k vytváření zdvojnásobení (hořet -> hoř-l-avý, spát- ->sp-ink-at)
- Cirkumfix – připojuje se před i za jiný morfém. V češtině se považuje za cirkumfix kombinace předpony a přípony při utváření 3. stupně přídavných jmen a příslovcí, např. nej- + krásn|ý + -ější > nejkrásnější
- Interfixy – spojení dvou částí složených slov. V češtině je nejčastějším interfixem -o-: modrý + -o- + bílý > modrobílý

¹⁸ MLČ (1) s 245

¹⁹ ČERMÁK, František. Jazyk a jazykověda. Praha : Karolinum, 2001. S. 273

Podle typu afixu jsou pak označovány následující způsoby odvozování:

- **Prefixace**

Prefixace neboli odvozování předponové, kde tvar slova se nemění a slovní druh slova odvozeného zůstává stejný. Předpony mohou být: předložkové, existující v jazyce i samostatně jako předložky (*pod, nad, na, u, před, proti*), nepředložkové (*pa, pra, vy*), domácí a cizí (*anti-, sub-, kontra-, super-, extra-, re-, ex-, vice-*), neslabičné (*v, s, z*), jednoslabičné (*pod, nad, na, vy, u*) nebo dvouslabičné (*mezi, proti, místo*). Předpony je možné snadno určit, protože šev mezi předponovým formantem a odvozovacím základem bývá zřetelný. Je třeba uvědomit si jejich význam i z hlediska jejich postavení, neboť ve spisovné češtině je na první slabice vždy slovní přízvuk. S prefixací se setkáváme velmi často u sloves, kde představují tzv. vidové změny (*hodit – vyhodit, zahodit*), méně často u substantiv (*pavěda, prababička*), adjektiv (*prapůvodní, pomešší*) a adverbií (*převelice, nadmíru*). Velmi řídká je tzv. deprefixace, neboli odsunutí předpony (*útes – tes*).²⁰

- **Sufixace**

Sufixace neboli odvozování příponové, u kterého se ve srovnání s prefixací mění odvozené slovo vůči slovu základovému markantněji a může dojít ke změně slovního druhu (např. *zimní > zimník*). Přípona se vždy jen připojí ke slovnímu základu.²¹

- **Smíšené odvozování**

Dalším případem je smíšený způsob odvozování, které se utváří pomocí oboustranných afixů (cirkumfixů), a to: prefixálně-sufixální, neboli předponově-příponový způsob, např. *pata -> pod-pat-ek, rudý -> za-rud-lý*; Prefixálně-konverzní, neboli předponově-koncovkový způsob, např.: *ruka -> bez-ruk-ý, voda > roz-vod-í*.²²

²⁰ TVOŘENÍ SLOV. Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Ostrava. Dostupné z: http://www.osu.cz/fpd/kcd/dokumenty/cestinapositi/tvoreni_slov.htm

²¹ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s. 3

²² Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s. 311-313.

1.3.2 Kompozice

Kompozice neboli skládání slov patří vedle odvozování k základním způsobům tvoření slovotvorně motivovaných slov. Je poměrně častým způsobem tvorby nových slov. Složené výrazy jsou považovány za neutrální.²³ Základním charakteristickým rysem složenin je to, že jsou složeny z více než jednoho slovotvorného základu. V praxi to znamená, že se zakládají na slovech, která se už ve slovní zásobě vyskytují. Nejčastějším typem složenin v češtině je ta se dvěma slovotvornými základy. U vlastních složenin se první člen nehodnotí jako úplný tvar slova, druhý se může a nemusí vyskytovat jako samostatný lexém. Pro první z nich to jsou například slova typu, *česko-ruský*, *červenočerný*, pro druhý případ jsou to např. slova typu *černovlasý*, *modrooký*. Často jsou oba slovní základy spojeny pomocí spojovacího submorfu:

- -o- (život-o-pis),
- -i- (svít-i-plyn),
- -e-/-é- (moř-e-plavec).
- nulový -Ø- (knih-tisk).

V češtině má mnoho kompozit mezi jednotlivými částmi určovací vztah, to znamená, že poslední část je blíže určována částí první, tj. - podřazena (např. *modrooký*). Na druhou stranu menší část kompozit má tzv. souřadný vztah, kde mají jednotlivé části rovnocennou významovou platnost (např. *severozápad*).²⁴

Spřahování (juxtapozice) se odlišuje od skládání tím, že jednotlivé členy spřaženého slova jsou ve všech tvarech totožné. Jsou to především číslovky (*osmačtyřicátý*), příslovce (*bohudík*), popř. substantiva (*zeměžluč*)²⁵

V některých případech se při utváření slov kompozicí vyskytuje i kombinace s abreviací (*afroučes*).

Dále se v češtině vyskytují způsoby opačné, někdy označované jako zpětná derivace²⁶ mezi ně patří:

- deprefixace, neboli odsunutí předpony (*obalit – balit*)
- desufixace neboli odsunutí přípony (*mizerný – mizera*)

²³ MLČ s. 451

²⁴ Viz tamtéž s.203

²⁵ Viz tamtéž s. 204

²⁶ Viz tamtéž

1.3.3 Slovotvorné procesy : modifikace, mutace, transpozice, konverze, adaptace

Slovotvorný proces, ve kterém nedochází k lexikální shodě významu slova odvozeného s významem slova odvozujiícího, se nazývá lexikální derivace²⁷. Takto dostávají vzniklá slova nový lexikální význam (*slon – slonice, slůně*). Ve slovotvorném procesu existuje vždy slovo základové a slovo nově utvořené. Na základě srovnání jejich slovního významu rozeznáváme 5 základních slovotvorných procesů řazených do následujících onomaziologických kategorií, a to modifikace, mutace, transpozice, konverze a adaptace.

1.3.3.1 Modifikace

Modifikace je jeden ze slovotvorných procesů, kdy dochází u nově vzniklého slova pouze k obměně významu slova základového²⁸. K původnímu významu se přidá další příznak, při kterém se nemění slovní druh. Pro příklad si uveďme slovo *dům* > *domeček*. V tomto případě má nové slovo všechny příznaky slova původního, ke kterému se přidal příznak expresivní. K tomuto procesu nadále patří:

- stupňování adjektiv: *malý* > *menší* > *nejmenší*
- vidové změny sloves: *letět* > *přeletět, běžet* > *vyběhnout*
- tvorba deminutiv neboli zdrobnělin: *stůl* > *stolek* > *stoleček*,
- tvorba augmentativ neboli zveličených slov: *děda* > *dědek*
- tvorba kolektiv neboli názvů označujících množství: *list* > *listí*
- tvorba výrazů přechýlených: *profesor* > *profesorka*
- názvy mláďat: *kachna* > *kachně*

1.3.3.2 Mutace

V případě mutace má nově utvořené slovo jiný význam než základové, jde tedy o větší změnu než u ostatních slovotvorných procesů²⁹. V tomto případě může a nemusí dojít ke změně slovního druhu, např. *maso* -> *masna*, *les* -> *lesník*, *slepý* -> *slepec*, *kniha* -> *knihař*, *běžec* -> *běhat*³⁰.

²⁷ MLČ s 434

²⁸ SVOBODOVÁ D. Tvoření slov a česká lexikologie, Ostrava dostupné z.:

[http://www.eridanus.cz/id32402/jazyk/jazyky/indoevropske\(1_jazyky/slovanske\(1_jazyky/c\(2es\(2tina/Tvoreni_slov_a_ceska_lexikologie.htm#slovotvorne_postupy](http://www.eridanus.cz/id32402/jazyk/jazyky/indoevropske(1_jazyky/slovanske(1_jazyky/c(2es(2tina/Tvoreni_slov_a_ceska_lexikologie.htm#slovotvorne_postupy)

²⁹ Viz tamtéž

1.3.3.3 Transpozice

Co se týče transpozice, tak zde se u nově utvořeného slova měníme jeho slovní druh, ale nedochází ke změně lexikálního významu³¹. Např. *veselý* -> *veselost*, kde adjektivum přechází na substantivum, nicméně význam zůstává stejný.

1.3.3.4 Adaptace

Adaptace je založena na zařazování slov, která pocházejí z cizího jazyka³², do české slovní zásoby za pomoci afixů. Přitom může a nemusí dojít ke změně významu. Tak bylo přejato i ruské slovo *vkus*; uvedením tohoto výrazu se zúžil význam dosavadního „chut“ jen na činnost smyslovou; že „chut“ dříve znamenalo „vkus“. Z ruského jazyka bylo přejato více slov, např.: podstatná jména *trud*, *soulad*, *něha*, *úděl*, *žár*, *šum*.³³

V neposlední řadě je důležité pro ekonomičnost jazyka tvoření zkratk a zkratkových slov. Jedním ze základních typů je tvorba tzv. iniciálových zkratk, kde jde o slova složená z prvních hlásek víceslovného pojmenování (RF- Ruská Federace). S tímto pojmem souvisejí i tzv. zkratková slova, která se na základě formy skloňují (UNESCO. UNESCa).³⁴

1.3.4 Další způsoby tvoření slov

V češtině existují i další způsoby při utváření nových slov, jakými jsou např. krácení, nastavování, překrucování nebo křížení slov. Krácení se vyskytuje především u domácích obměn vlastních jmen: *Kateřina* – *Katka*, *Jaromír* – *Jarek*, *Míra* aj. Dále ve slangu např. *učitelka* – *úča*, *nevadí* – *neva*. i taktéž v domácím stylu se mechanicky krátí a obměňují cizí slova *fotoaparát* – *foťák*, *automobil* – *auto* aj. Opačným postupem je tzv. nastavování slov, které se využívá zejména jako expresivní prostředek k zesílení výraznosti daného výrazu (*malý* – *malilinkatý*, *velký* – *velikánský*). Dalším zvláštním způsobem je překrucování slov, které se

³⁰ MLČ s 433

³¹ MLČ s 435

³² MLC s 197

³³ ŠMILAUER, V. Ruské vlivy na češtinu. [online]. 2011 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3571>

³⁴ Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, 1995, s. 377-378

užívalo zejména při kletbách: *safra(porte)* místo *sakrament*, *krucinál* za *krucifix* apod. Nová pojmenování mohou vznikat i křížením – například ze slov *neznaboh* a *bezbožný* vzniklo *beznaboh*, z *obezřelý* a *prozřetelný* vzniklo *obezřetelný*¹⁴. Dalším zvláštním typem je tzv. nadbytečná negace, která se vyskytuje u slov s již negativním významem – např. *svár* – *nesvár*.³⁵

1.4 Způsoby a postupy tvoření nových slov v ruštině

Tvoření slov v ruštině je velmi podobné českému, a to kvůli genetické příbuznosti češtiny a ruštiny. Derivace je taktéž jedním z nejpoužívanějších způsobů tvoření nových slov v ruském jazyce derivace.

1.4.1 Derivace

Pro utváření nových pojmenování je v ruštině, stejně tak jako v češtině a dalších slovanských jazycích, nejdůležitějším typem derivace. Je to nejrozvinutější typ, při kterém se nové slovo utváří na základě existujícího slova za pomoci změny jeho morfologické struktury.

Podle typu afixu jsou v ruštině označovány následující způsoby odvozování :

Prefixální, kdy se přidává předpona před základ slova *звук* -> *ультразвук*, *внук* -> *правнук* *бежать*->*добежать*.³⁶

Sufixální, při kterém se přidává přípona za základ slova. *музыка* -> *музыкант*, *амбиция* -> *амбициозный*, *читать* -> *читатель*. Jistým podtypem je tzv. nulová sufixace (*выходить* - *выход*, *синий* - *синь*, *задирать* - *задира*, *бегать* - *бег*), kdy do základu slova přidá nulový sufix.³⁷

³⁵ ŠMILAUER, V. *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN, 1971, s. 16.

³⁶ ШВЕДОВА, Н. Ю. (ed.). *Русская грамматика*. Т. 1. Москва: Наука, 1980 [online]. Dostupné z: <http://www.rusgram.narod.ru/191-207.html>. [cit. 2014-05-31].

³⁷ Viz tamtéž

Prefixálně-sufixální, kdy se k základu slova přidává z obou stran předpona a přípona: *билет* ->*безбилетный*, *звук* -> *озвучить*, *Москва* -> *Подмосковье*. Postfixální *мыть* ->*мыться*.
Sufixálně-postfixální: *гордиться*, *нуждаться*.³⁸

1.4.2 Kompozice

Kompozice neboli skládání slov je jedním ze základních prostředků tvoření slov zejména v germánských jazycích. Ve slovanských jazycích má poněkud menší význam. Složeniny se dělí na vlastní a nevlastní (tzv. spřežek). Vlastní složeniny nelze rozdělit na sdružené pojmenování, jejich první člen není viděn a hodnocen jako úplné slovo, i když se s některým tvarem slova může shodovat. První člen má vždy podobu kmenovou a je spojen s druhým členem pomocí speciálního spojovacího morfému – kompozičním vokálem o, řídčeji e. Druhý člen se může vyskytovat jako samostatné slovo. Pořadí jednotlivých komponentů je pevně stanoveno, např.: *черноволосый*, *глухонемой* (*černovlasý*, *hluchoněmý*).³⁹ Složeniny nevlastní obsahují samostatné části. Je možné je kdykoliv rozložit na pojmenování sdružené, a to se změnou slovosledu nebo bez ní jsou to slova vzniklá pouhým juxtapozicí, například: *долгоиграющий*; (*dlohohrající*).⁴⁰ Skládání slov je v ruštině o něco více používáno než v češtině. Může dojít ke kompozici dvou popřípadě více slov, ze kterých vzniká slovo nové. Tento způsob se v široké míře používá v současné ruštině při utváření podstatných jmen, především v odborné řeči. Typy skládání slov jsou následující:⁴¹

- 1) skládání dvou základů (podstatného jména a slovesa) za pomoci spojovacího morfému:
– o- / -e-: *сенокос*, *пылесос*, *ледокол*(*ledoborec*)
- 2) skládání dvou podstatných jmen za pomoci spojovacího morfému nebo bez něho:
радиоузел, *железобетон*, *водопровод*
- 3) kombinací základů přídavného jména a podstatného jména za pomoci spojovacího morfému:
o- / -e-: *чернозем*, *мелколесье*, *Железноводск*

³⁸ ШВЕДОВА, Н. Ю. (ed.). Русская грамматика. Т. 1. Москва: Наука, 1980 [online]. Dostupné z: <http://www.rusgram.narod.ru/191-207.html>. [cit. 2014-05-31].

³⁹ DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 22

⁴⁰ DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 23

⁴¹ ШВЕДОВА, Н. Ю. (ed.). Русская грамматика. Т. 1. Москва: Наука, 1980 [online]. Dostupné z: <http://www.rusgram.narod.ru/191-207.html>. [cit. 2014-05-31].

4) kombinací číslovky ve druhém pádě se základem podstatného jména: *пятилетка, тысячелетие*

5) kombinací základu zájmena a slovesa: *самокритика*

Zvláštním případem skládáním slov jsou zkratky (rusky: *аббревиатуры*), což je zkrácený zápis slova nebo značka, která nahrazuje víceslovný termín. Nejčastěji jsou používány pro zkrácení zápisu víceslovných názvů institucí, jako jsou státy, úřady, spolky a podniky. Podle některých pramenů byly zkratky používány již v 19. století, nicméně nejvyšší rozmach přišel v sovětské éře a přetrvává až do současnosti⁴². Rozlišují se následující typy zkratk, a to:

Zvukové, zkratkové slovo se utváří pomocí počátečních zvuků jednotlivých slov a čte se jako jedno slovo, např. *вуз - высшее учебное заведение, ТЮЗ - театр юного зрителя*.

Písmenné, kde zkratkové slovo je utvářeno pomocí počátečních písmen jednotlivých slov a čte se tedy po jednotlivých písmenech: *МГУ - Московский государственный университет. /эм-гэ-у/*

Slabikové, kde se zkratkové slovo utváří za pomoci počátečních částí slov. Příkladem může být *Минздрав - министерство здравоохранения*

Smišené, kdy je první část zkratky utvořena pomocí první části kráceného slova a druhá část je již přidaná bez jakéhokoliv krácení.⁴³

1.5 Slovtvorné kategorie v ruštině

1.5.1 Mutace

Stejně jako v češtině, u mutace s pomocí slovtvorných sufixů dochází ke změně významu slova. Slovo vzniklé mutací označuje odlišnou skutečnost než základové slovo, Příkladem

⁴² ANDRLA, Jiří. Slovtvorné vyjádření ženských protějšků v češtině a ruštině [online]. Brno, 2007 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/13471/ff_m/Diplomka_-_final.pdf. Magisterká. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc

⁴³ ШВЕДОВА, Н. Ю. (ed.). Русская грамматика. Т. 1. Москва: Наука, 1980 [online]. Dostupné z: <http://rusgram.narod.ru/588-608.html>. [cit. 2014-05-31]

může být *стрелять – стрельбище; cvičit – cvičiště*. Do této kategorie se řadí například názvy konatelské, činitelské, nositelů vlastností, názvy prostředků, míst, atp.⁴⁴

1.5.2 Transpozice

U transpozice se vlastnost popř. děj považuje za samostatný jev, který existuje sám o sobě a přenáší se do jiného slovního druhu, zatímco původní význam fundujícího slova je zachován. Slovo fundované nepřibírá k sobě žádný jiný příznak, příkladem je *злуный – злуность; hloupy – hloupost*.⁴⁵

1.5.3 Modifikace

V případě modifikace se slovo odvozené odlišuje od základového slova pouze určitým příznakem, přičemž nedochází ke změně slovtvorné kategorie ani slovního druhu a původní význam slova zůstává stejný. Jedním z příznaků může být zdrobňování (deminutivnost), která může mít kladnou popř. zápornou konotaci př. *мальчик – мальчонка; chlapec – chlapeček* nebo zápornou, př. *чиновник – чинуша; úředník – úředníček*, nebo kvantitativní, př. *стол – столик; stůl – stolek*. Méně je používán příznak zhrubění, zveličení. (augmentativnost) *волк – волчище; vlk – vlčák (psisko)*. U přechylování se k základovému slovu připojí příznak tzv. přirozeného rodu, např.: *учитель – учительница, učitel – učitelka*. U kategorie mláďat se přidává příznak nezralosti např. *слон – слоненок; slon – slůně*. Při významu hromadnosti se k základovému slovu připojí příznak soubornosti, se kterým je možné vyjádřit více než použitím tvaru plurálu, příklad *зверь – звери – зверье; zvíře – zvířata – zvířectvo*.⁴⁶

⁴⁴ ANDRLA, Jiří. Slovtvorné vyjádření ženských protějšků v češtině a ruštině [online]. Brno, 2007 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/13471/ff_m/Diplomka_-_final.pdf. Magisterká. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc.

⁴⁵ Viz. tamtéž

⁴⁶ Viz. tamtéž

2. Jména činitelská a konatelská v českém a ruském jazyce

Dle M. Dokulila názvy osob tvoří výraznou a velmi bohatou významovou skupinu. Jsou to podstatná jména ze slovesných základů která pojmenovávají osobu podle její činnosti: pro člověka, který učí, jehož povoláním je učit, máme pojmenování učitel; ten, kdo radí, je rádce; ten, kdo loví, lovec a pod. Takovým jménům říkáme jména činitelská (*nomina agentis*).⁴⁷

Činitelská jména náleží tedy k oněm pojmenováním, která označují věc tím, že vytýkají nějaký význačný její rys, že ji v jisté míře popisují (mluvíme proto někdy o pojmenováních popisných). Tímto rysem je u jmen činitelských činnost, kterou osoba nahodile nebo obvykle koná, řidčeji ještě i předmět touto její činností zasahovaný nebo vznikající. V prvním případě se vytvářejí činitelská jména ze základů (kmenů) slovesných odvozováním, t. j. připojováním určitých přípon (*učí-tel, rád-ce, lov-ec*), v druhém případě se činitelská jména tvoří ze základů (kmenů) slovesa a podstatného jména skládáním, t. j. spojováním základů (kmenů), a zároveň odvozováním (*dřevo-rub-ec, zákono-dár-ce, kovo-děl-ník*).⁴⁸

Od jmen činitelských, která jsou tvořena vždy ze slovesného základu, je třeba odlišovat t. zv. jména konatelská (*nomina actoris*), tvořená od jmen věcí a označující osobu, která je k takové věci v nějakém činném vztahu, na př. ji vyrábí (cihlář : cihla), zpracovává (knihař : kniha), prodává (papírník : papír), pěstuje (holubář : holub), sbírá (houbař : houba), zkoumá (hvězdář : hvězda) a pod. Obojí jména, činitelská i konatelská, označují velmi často příslušníky povolání.⁴⁹

⁴⁷ DOKULIL, M. Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce. [online]. 2011 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4471>

⁴⁸ Viz tamtéž

⁴⁹ Viz tamtéž

2.1 Jména činitelská a konatelská v českém jazyce

Činitelské názvy tvoří velkou skupinu a existuje několik typů. Kromě úplných derivací se sem řadí i složeniny sufixální. Mezi nejčastější sufixy patří *-tel*, *-č*, *-ce*, *-ec*, *-čí*, *-ník*, *-ák*

Mezi produktivní přípony patří:

Sufix *-tel*

Tato přípona je velmi produktivní. Označuje činitele, kteří vykonávají zpravidla činnost duševní, nikoli fyzickou. Jen zřídka označují povolání. Odvozuje názvy od slovesných kmenů na *-a*: např.: *tazatel*, *uživatel*, *jednatel*, na *-i*: *učitel*, *cvičitel*, *držitel*, *-ova*: *zlepšovatel*, *cestovatel*, *spisovatel* *doručovatel*. Ve velkém počtu případů bývají základová slovesa vidu nedokonavého, nicméně jsou i případy dokonavých: *uchvatitel*, *osvoboditel*, *obnovitel*. Od sloves 4. třídy s minulým kmenem na *-e/-ě-* se odvozují tyto varianty: *-itel*, *trpitel*, *stavitel*, *držitel*. Samohláska základu se zpravidla krátí: *tázat* – *tazatel*, *překládat* – *překladař* nebo se může střídát s jinou: *řídít* – *ředitel*, *sbírat* – *sběratel*.

Někdy názvy tohoto typu označuje i neživotné činitele, matematické funkce: *činitel*, *dělitel*, *čítatel atp.*⁵⁰

Sufix *-č*

Tento sufix oproti předchozímu označuje činitele, který vykonává práci spíše fyzickou. Zde se odvozuje pomocí této přípony názvy od sloves, které mají v minulém kmeni *-i-*: *trapič*, *řidič*, *-a-*: *sběrač*, *prodavač*, *hlídač*, *-e/-ě-*: *potápěč*, *sazeč*, *poháněč*, *-ova-*: *dohazovač*, *upravovač*, *osvětlovač*. Samohláska se v některých případech krátí, jako např. ve slovech: *řídít* – *řidič*, *sázet* – *sazeč*, v dalších existují dvě varianty s krátkou popřípadě dlouhou samohláskou: *hadač/hádač*, *slevač/slévač*. Patří mezi produktivní přípony.⁵¹

⁵⁰HAUSER, P. : Nauka o slovní zásobě s 115

⁵¹ Viz tamtéž

Mezi středně produktivní přípony patří:

Sufix –ce

Dle Hausera tento sufix označuje činnost pouze nepravidelnou, aktuální: *zástupce, příjemce, nájemce*, oproti předchozím pojmenování se sufixem -č. Názvy se odvozují od sloves nebo od dějových jmen. Tvoří se od základů sloves dokonavých i nedokonavých: *obhájce, poradce, dopravce / vůdce, strůjce, vládce*.⁵²

Lze je vztáhnout ke slovesům i k dějovým jménům. *Škůdce – škodit i škoda, ochránce – ochránit i ochrana, dárce – darovat i dar*

Zde je interpretace dvojí, a to, že např.: škůdce je ten, kdo škodí i kdo páchá škodu.

Sufix –ec

Základem jsou slovesa 4. třídy podle vzoru *prosí*. Jde zde o minulý kmen zbavený přípony –i-: *chodit – chod-ec, lov-ec, jezd-ec*. Často označují názvy činitele, který vykonává činnost jako zaměstnání: *pěvec, lovec, herec*.

Zajímavostí zůstává, že názvy s příponou –ec a –ce si jsou blízké. V některých případech dochází k jejich záměně. Týká se to nářečí a běžné řeči např.: *správce – správec* (nespisovná varianta)⁵³

Méně produktivní přípony:

Sufix –čí

Za základ derivace jsou ve většině případů dějová jména, např.: *nákup – nákup-čí, poprava – poprav-čí*. Kromě dějových jmen jsou motivovány i slovesem: *provádět – průvodčí, nahánět – náhončí*. Z archaických názvů jsou to pak: *lovčí, správčí, sádcí*.⁵⁴

⁵² HAUSER, P. Nauka o tvoření slov s.120-121

⁵³ Viz tamtéž

⁵⁴ Viz tamtéž

Sufix –ník

Podobně jako u předchozí přípony i zde je základ pro tvorbu sloveso nebo dějové jméno. Lze jen s obtížemi říci, jestli je vždy základem sloveso nebo jméno dějové,⁵⁵ např.: *nájemník, básník, řečník, obchodník, tanečník*

Sufix –ák

Patří k sufixům, který často má negativní, pejorativní zabarvení a jsou používána v hovorové řeči a ve slangu, např.: *ulejv-ák, vandr-ák, cour-ák, hmat-ák, maz-ák*. Samozřejmě existuje i několik málo názvů, kde tento příznak chybí, a to např.: *div-ák, tul-ák, zpěv-ák, kuř-ák*.⁵⁶

Sufix -ař/ář

Význam činitelský mají názvy odvozené od sloves: *pekař, metař, tesař, kuchař, tiskař* a někdy odvozeniny od jmen dějových: *návrhář, opravář, stávkář*.

V některých případech u jiných názvů je význam konatelský: *lichva – lichvář, beton – betonář, lyže – lyžař*.⁵⁷

Dále ke jménům činitelským patří typy konvertovaných složeniny, jejichž druhý základ – slovesný – dostává koncovky mužského rodu měkkého⁵⁸: *čaro/děj, dobro/děj, listo/noš, jídlo/noš nebo tvrdého typu: kniha/mol, lido/jed, drvo/štěp*. Méně produktivní je typ složenin s první slovesnou částí, který má expresivní charakter, např.: *straš/pytel, kazi/svět, kazi/mír drž/grešle*.

⁵⁵ Vývojově jde o odvozeniny z příd. Jmen na –ný/-ní, např. bojovný – bojovník. Došlo však k přehodnocení a neoznačuje nositele vlastnosti tzn. toho, kdo je bojovný, ale činitele tzn. toho, kdo bojuje. Mnohá slova jsou odvozena od sloves nebo jmen dějových přímo, přepokládáné adjektivum k nim neexistuje: zákazník, výtržník (Nauka o slovní zásobě, Hauser s 117)

⁵⁶ Viz. tamtéž

⁵⁷ Viz. tamtéž

⁵⁸ Viz. tamtéž

Kategorie jmen činitelských souvisí s kategorií názvů prostředků, nástrojů činnosti (latinsky: nomina instrumenti), např.: *vysavač, rysovadlo, příkrývka*. Jsou odvozována stejně ze základů slovesných a velice často přijímají stejné odvozovací sufixy jako jména činitelská. Např.: *vysava-č, nosi-č*, kde je význam hlavně účelový tzn. vysavač je určen k vysávání, nosič k nošení. Spojitost se jmény činitelskými je konání dané činnosti někým, popř. něčím. Je ovšem důležité zmínit, že mezi jmény činitelskými a názvy prostředků a nástrojů činnosti nelze vždy určit přesnou hranici, jestli se jedná jednoznačně o jména činitelská nebo jména názvů prostředků. Může docházet k dvojznačnosti, např.: slovo *piják* může znamenat člověka, který hodně pije, ale i papír, který slouží k odstranění, nebo *nosič* kde můžeme označit člověka, který nosí, zabývá se nošením, ale i věc, která slouží pro nošení něčeho.⁵⁹

Stojí za zmínku, že vztahy mezi jednotlivými sufixy jsou velmi složité. Je těžké určit, proč se utváří od daného slovesa činitelské jméno právě tím nebo jiným sufixem. Vysvětlení je takové, že jednotlivé sufixy vznikaly v různých časových intervalech jazyka. Jejich vývoj, životnost i použití se měnilo. Z tohoto důvodu máme někdy dvě přípony u jednoho slova, která mohou mít stylistické odstíny.

U jmen konatelských existuje mnoho názvů této kategorie, nicméně rozmanitost typů již tak velká není. Mezi nejproduktivnější přípony patří:

Sufix –ář/ař

Tento sufix označuje konatele pravidelné a obvyklé činnosti nebo povolání např.⁶⁰ *hodinář, knihař, archivář*. Taktéž může označovat i činnost zájmovou např.: *bruslař, sánkař, lyžař*.

Použití dlouhé nebo krátké varianty závisí na počtu slabik v názvu. Dlouhá přípona –ář je užívána ve slovesech jednoslabičných, trojslabičných a víceslabičných, např.: *lnář, tmář, uzenář, železničář, kronikář*. U dvojslabičných slov je užívána přípona krátká i dlouhá, např.: *lyžař, bruslař, stavař, četař i rybář, cestář, mlynář, hvězdář*.

⁵⁹ DOKULIL, M. Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce. [online]. 2011 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4471>

⁶⁰ HAUSER, P.: Nauka o slovní zásobě. SPN. Praha 1986, s 115

Základem jsou podstatná jména těchto odvozenin nejrůznějších významů,⁶¹ např.: *betonář, frézař, betonář, popelář, cukrář*.

Taktéž podle V. Hausera⁶² jsou základem složená pojmenování, kdy je řada názvů tvořena univerbizací., např. *učitel ruštiny – ruštinář, jezdec slalomu – slalomář, stavitel přehrady – přehradář*. V hovorové řeči se setkáváme s výrazy typu *bytař* (zloděj, který se zaměřuje na byty), *kapsář* (kapesní zloděj), *cigaretář, tyčkař* (atlet skákající o tyči) atp.

Sufix –ník

Tato přípona se vyskytuje opět u názvů povolání, může však označovat i příležitostné práce.⁶³ Např.: *kadeřník, horník, soustružník, obuvník, klenotník brigádník, závodník, přeborník*.

Kromě názvů konatelských a činitelských existují ještě další typy, a to názvy nositelů vlastností, kde osoby, živé bytosti a věci jsou pojmenovávány na základě nějaké charakteristické vlastnosti př. *stařík*. Tato pojmenování jsou odvozena od adjektiv.⁶⁴

Z dalších typů jsou obyvatelské názvy, podle kterých jsou lidé pojmenovávání na základě příslušnosti k nějakému místu. Jsou to především obecná jména a jména vlastní. Pro příklad obecného jména si uveďme slovo *město – měšťan* a příkladem vlastního jména může být slovo *Praha – Pražan*.

2.2 Jména činitelská a konatelská v ruském jazyce

V ruštině také existuje podobně jako v češtině několik sufixů, které označují osobou vykonávající určitou činnost. Mezi frekventované sufixy patří -щик - ист -тель -ник a další.

Mezi produktivní přípony patří

⁶¹ HAUSER, P. Nauka o tvoření slov s 118

⁶² HAUSER, P. Nauka o tvoření slov s 118

⁶³ Viz tamtéž

⁶⁴ DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině

Sufix **-тель/-итель**

Tento sufix označuje osobu nebo předmět, který vykonává danou věc. Jsou odvozeny od sloves dokonavých i nedokonavých, která končí na *-a*, popřípadě *и-* nebo řídce *-е*. např.: - *испытать - испытатель, преследовать - преследователь, указать - указатель, хранить - хранитель, владеть - владетель*

(*testovat - zkoušející, протаследоват - протаследователь, ukázat - ukazatel, chránit - ochránence, vládnout - vládce*)

Sufix **-итель**

Varianta předchozího sufixu se užívá po samohlásce v následujících případech: a) sloveso končí na *-e*, kdy poslední *-e* se nepíše *смотреть - смотритель, спасти - спаситель (hlídat - hlídač, zachránit - захранец)* b) ve slovech *гнать (гоню) - гонитель* i *двигать (движу) - движитель (hnát - honič, posouvat - hnací stroj)* c) ve slovech *сказывать - сказитель (выправят - lidový выправец)*, kde *-ива-ева-ова* se nepiší. Z dalších názvů tohoto typu jsou to: *повелевать - повелитель, воевать - (zast.) воитель (panovat - panovník, válčit - válečník)*

Podstatná jména tohoto typu označují 1) povolání osoby nebo její přechodnou aktivitu. *наниматель, преподаватель, слушатель, писатель, читатель, проситель (nájemce, učitel na střední škole, posluchač, spisovatel, čtenář, žadatel* 2) předmět (stroj, nástroj, přístroj), který vykonává danou činnost *рыхлитель, предохранитель, распылитель (kultivátor, појистка, rozprašovač)*. Někdy sufix označuje osobu i předmět: *истребитель (hubitel i stíhačka) спасатель (záchranař i záchranná loď)*

Sufix **-ник**.

a jeho variatny *-еник/-ик* mají stejný význam jako v přechozím případě. Slovesa končící na *-а* i *-и*: *заступаться - заступник, толковать - толковник (zast.), запахать - запашиник, истопить - истопник, пробить - пробойник, отстоять - отстойник. (орат - orač, топit*

– *topič, probít- průbojník, ochránit – ochránce*. Pokud obsahují –*ова*, tak tato část se zaniká.
наследовать – наследник (následovat – následník)

V některých případech dochází ke změně kmenové souhlásky |л - л'| *насилловать - насильник (znásilňovat, podmaňovat si – násilník)* i po některých šeplových souhláskách.: *насмехаться - насмешиник. (posmívát se – posměváček)*. Kromě tohoto sufixu existují i sufixy - *еник, -енник, -ик*, jako například ve slovech: *мучиться - мученик, учиться - ученик, предшествовать - предшественник, путешествовать - путешественник, пицать – пиццик (znerokojovat se – tučedník, učit se – žák, předcházet - předchůdce, cestovat – cestovatel, pištět – pišťalka)*

Sufix –**щик/-чик**

Podstatná jména se sufixem *-щик/-чик* označují osobu nebo předmět konající činnost. Sufix *-чик* se užívá po souhláskách *д* a *т* a dalších např.: *лётчик, метчик, танцовщик, прицепщик, проверщик (hovorově)*. (*Letec, metař, tanečník, přípojka, kontrolor*)

Taktéž po slovesech s kmenem infinitivním na –*а* apod. Např.: *лакировать - лакировщик, резать - резчик, наклеить - наклещик, обидеть - обидчик, присмотреть – присмотрщик протирать - протирщик, (leštič, lakovat – lakýrník, řezat – řezbář, лепит – лепиш, poškodit – poškozený, uražený, dohlédnout - dohlížitel utřít prodírat, a jen řídce po slovesech ostatních skupin.: обмануть - обманищик, класть (кладут) - кладчик, мыть – мойщик (podvádět – подvodník, покрывать – покрыващ, мýt – умыващ)*

Sufix -**льщик**.

Podobně jako u předchozích typů, i zde tato přípona označuje osobu, která vykonává danou činnost. Jsou odvozeny od sloves končící na –*а* popřípadě V. skupiny končící na –*и*. Např. ve slovech:

обжигать - обжигальщик, рисовать - рисовальщик, вязать - вязальщик, носить – носильщик (opalovat – palič, kreslit, malovat – kreslíř, malíř, vázat – vazač, носить – носиш) a jen řídce slovesa končící na -е (говельщик, разг. церк.; болевщик, несколько глаголов

других классов и подклассов: давать - давальщик, тянуть - тянульщик, полоть - полольщик, веять - веяльщик, сеять - сеяльщик, мять – мяльщик

Sufix **-льник**.

Podstatná jména se sufixem *-льник* označují předmět (přístroj, nástroj), který slouží k činnosti. Jsou odvozeny od sloves nedokonavého vidu končící v základu *na –a*, *popřípadě u-*: *паять* - *паяльник*, *будить* – *будильник*, *холодить* – *холодильник*, (*рájet* – *рáječка*, *летовачка*, *будит* – *будик*, *хладит* – *хладни́чка*, *ледни́чка*)

Sufix **-ец**.

Podstatná jména končící na sufix *-ец/-нец* označují osobu nebo předmět, který charakterizuje danou činnost. Odvozené jsou od sloves obou vidů. Např. *продавец*, *иконописец*, *сорванец* (*hovorově*), *убивец* (*zastarale*) *невец*, *боец*, *чтец*, *швец* (*zastarale*) (*prodavač*, *ikonopisec*, *uličník*, *vrah*, *zpěvák*, *bojovník*, *čtenář*, *švec*). Většinou označuje osobu, ale v některých případech i předmět nebo zvíře např.: *рубец*, *резец*, *нутомец* (*jízva*, *dláto*, *domáci mazlíček*).

Sufix **-ак /-як**

Tyto sufixy označují předmět a jevy charakterizující činnost. Jde o neproduktivní sufix.. Mezi slova s touto příponou patří např.: *вожак*, *лежак*, *черпак*, *тесак*, *стояк*, (*води́ч*, *lehátko*, *naběračka*, *tesák* (*nůž*), *stojan piliř*)).

Sufix **-ач**.

Podstatná jména končící na sufix *-ач* označují osobu, která danou činnost vykonává nebo označují předmětu. Často jsou používána v hovorové řeči a různých *dialektech*: *рвач* (*hov.*), *мигач* (*hov.*), *ткач*., *толкач*, *секач*; *тrepач* (*dial.*)

(*rváč*, *blinkr*, *tkadlec*, *remorkér*, *sekáček* (*kňour*), *mluvka* (*hov.*))

Sufix **-ун**.

Podstatná jména končící na sufix *ун,(-юн)* označují předmět (životný, neživotný) vykonávající činnost, jsou to např.: *бегун, прыгун, опекун, шалун, ворчун, молчун, шаркун, врун, говорун, хохотун, хлопотун, хвастун, свистун, шептун* (běžeč, skokan, pěstoun (opatrovník), šibal (vtipálek), bručoun (mourous), nemluva, poskok, lhář, upovídánek (hovorově), chechtálek, starostlivý člověk, chlubil, našeptávač (intrikán)

Sufix **-арь**.

Podstatná jména končící na sufix *-арь* označují osobu provádějící činnost. Jsou odvozeny od sloves nedokonavého vidu. *пекарь, звонарь, лекарь, пахарь, писарь, токарь, слесарь* (pekař, zvoník, lékař, oráč, písař, soustružník, zámečník)

Sufix **-аль**.

Podstatná jména mužského rodu končící na *-аль* mají stejný význam jako v přechozím případě. Sufix je taktéž neproduktivní a názvy jsou odvozeny od sloves nedokonavých. Týká se to názvů např.: *враль, каталь, стригаль, коваль, строгаль*. (žvanil, povaleč, střihač, člověk, který opracovává dřevo hoblíkem)

Sufix **-атор**.

Podstatná jména mužského rodu končící na *-атор* např. *ятор* nebo *-итор* označují osoby provádějící danou činnost, nebo předmět předurčený k jeho realizování. Jsou odvozeny od sloves: a) na *-ировать (-изировать, -фицировать)*, ve kterých se poslední část *-ирова-* odejímá např.: *компилировать - компилятор, рационализировать - рационализатор, классифицировать - классификатор*; (*компиловать - компилятор, зefektivnit, zlepšit - zlepšovatel, klasifikovat, hodnotit - hodnotitel*) b) na *-овать*, v tomto případě se celá část *-ова* taktéž odejímá např.: *организовать - организатор, публиковать - публикатор, экзаменовать - экзаменатор* (*organizovat - organizátor, publikovat - publikující, zkoušet - zkoušející*). Sufix *-атор* se používá po tvrdých párových souhláskách kromě |л, |л'|, |и|, |у|: *реставратор, агитатор, стимулятор, эвакуатор* (*restaurátor, agitátor, stimulátor, pracovník odtahové služby*) a sufix *-итор* – po souhláskách |д'| a |т'| - jenom ve slovech

инвестировать – инвеститор, экспедировать – экспедитор, репетировать – репетитор (investovat – investor, expedovat – expeditor, soukromě doučovat – soukromý učitel)

Sufix -op.

Sufix *-op* taktéž (*-ěp, -ep*) se přidává k podstatným jménům a označuje osobu nebo nástroj vykonávající činnost. Jsou odvozeny od sloves a) na *-ировать* (poslední část *ирова-* se odejímá např.: *гравировать – гравёр, дирижировать – дирижёр, гипнотизёр, суфлёр, вояжёр, дублёр, контролёр, режиссёр, инструктор, планёр (gravírovat – rytec, dirigovat – dirigent, hypnotizér, nárověda (osoba, která napovídá hercům), cestář, dublér (dvojník), kontrolor, režisér, instruktor, větroň)* b) v několika slovech, kde slovesa končí na *-овать* a kde poslední část *ова* se nepíše, např.: *паниковать – паникёр, ревизор, стартёр, танцор (panikařit, zmatkovat – zmatkář, revizor, startér (osoba, která dává povel ke startu), tanečník* c) slovesa na *-ить* a *-ивать* (při odejmutí *-и-* a *-ива-*) například ve slovech *тралить – тралер, бомбить – бомбёр, ухаживать – ухажёр (hovorově.) (lovit vlečnou sítí (tralovat rybu) – „rybař“, bombardovat – bombardёр, starat se (pečovat) – pečovatel)*

Sufix -ант/-ент.

Podstatná jména končící na sufix *-ант -янт/-ент* pojmenovávají osoby nebo předměty, které vykonávají činnost. Jsou odvozena od sloves končících na *ировать* řidčeji na *-овать* (*-ирова-* a *-ова-* se poté odejímají). *-Ант* se používá po párových tvrdých souhláskách kromě [л], [л'] a samohláskách. Např.: *симулировать – симулянт, эмигрировать – эмигрант, оккупант, проектант, консультант, спекулянт, podobně: протестант (simulovat – simulant, emigrovat – emigrant, okupant, projektant, konzultant, spekulant, protestant)* *-Ент* – se používá po párových měkkých souhláskách. Např.: *абонировать – абонент, ассистент, конкурент, оппонент, референт, рецензент; (předplatit – předplatitel, asistent, konkurent, oponent, referent, recenzent (posuzovatel, kritik)*

3. Přechylování jmen činitelských a konatelských

Přechylováním se rozumí tvoření výrazů ženského rodu k výrazům mužského rodu. Kromě tvoření přechýlených výrazů pomocí přechylovacích přípon můžeme rodový protiklad vyjádřit také zcela odlišnými výrazy (*bratr – sestra; strýc – teta* apod.). Tato práce se však věnuje jen přechylování pomocí přípon, a to z důvodu, že protiklady typu *bratr – sestra* nejsou předmětem této práce a navíc v praxi nezpůsobují větší problémy.⁶⁵

Jména přechýlenými se rozumějí obecně životná jména označující osoby i zvířata, která vyjadřují přirozený mužský rod nebo ženský rod a jsou odvozena od stejného základu. Z velké části se takto tvoří právě pojmenování ženských bytostí na základě mužských pojmenování. Podle M. Dokulila je mezi těmito oběma útvary vztah modifikační⁶⁶. Nově vzniklé pojmenování tj. jméno ženského rodu zůstane ve stejné onomaziologické kategorii jako útvar fundující, tedy jméno mužského rodu. Např. název učitelka vyjadřuje pojem učitel + příznak ženského pohlaví. Podobně přítelkyně = přítel + ženské pohlaví a lvice = lev + ženské pohlaví. U zvířat připojujeme doplňující znak jak ženského, tak mužského pohlaví. Příklad houser označuje pojem slova husa + příznak mužského pohlaví, lišák = liška + mužské pohlaví atp.

Zpravidla slouží název, který označuje zejména živou bytost bez zřetele na pohlaví i pro vyjádření bytosti toho pohlaví, pro který nemá jazyk jednoslovné vyjádření, např. název učitel označuje nejen obecně pojem učitele vůbec ale často, i pojem učitele mužského pohlaví. Na druhou stranu si uveďme příklad husa, která vedle svého obecného významu nerozlišeného, co se týče pohlaví má i význam husa pohlaví ženského. Pokud je to zapotřebí, má jazyk pro jednoznačné vyjádření prostředky jiného druhu (učitel muž, husí samice...)⁶⁷

Jak v češtině, tak v ruštině a dalších slovanských jazycích dochází k přechylování, ale použití a využití není vždy stejné. Co se týče češtiny, tak přechylování se provádí poměrně pravidelně, zatímco u ruštiny tomu tak úplně není a místo přechýlených výrazů používá

⁶⁵ Ústav pro jazyk český. Přechylování obecných jmen. 2013. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=709>

⁶⁶ DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 46-47

⁶⁷ DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 46-47

ruština jména rodu mužského jako označení vespolných.⁶⁸ Na druhou stranu musíme uvést, že je zde do jisté míry velký rozdíl mezi spisovnou ruštinou a hovorovým jazykem, ve kterém přechýlené tvary jsou běžné např. *секретарь секретарша*.⁶⁹

3.1 Problematika přechýlených jmen v ruském jazyce

3.1.1 Přechýlená jména v ruštině a jejich použití

Mnoho názvů osob ženského pohlaví jsou profesionalismy, které nesou označení osob podle jejich povolání a obecně se používají ve spisovné ruštině v těchto případech⁷⁰:

- V případě, že obor, který označují, je převážně ženský, př.: *уборщица, санитарка, телефонистка* aj.
- Jestliže se na činnost v daném oboru kladou různé nároky na muže a ženy př. *теннисистка, велосипедистка, спортсменка*, nebo nejde-li v daném oboru účast muže zaměnit účastí ženy, př.: *актриса, певица*.
- V případě, kdy je daný obor výhradně ženský, existují pouze tvary přechýlené a mužské formy chybějí, srov. *Кружевница (krajkařka), маникюрша (manikérka)*. Došlo i k několika případům, kdy byly dodatečně vytvořeny nové tvary mužského rodu, *уборщица – уборщик (uklízečka - uklízeč)*
- V některých případech se může lišit ženský rod od mužského po sémantické stránce, př. *машинист (strojvedoucí) – машинистка (písařka na stroji), сиделец (zast. prodavač) – сиделка (ošetřovatelka)* (Дементьев, 1954, 13; Kubík 1956, 38-40; 1956 116-117.)

K přechylování názvů obyvatel jednotlivých států dochází vždy, pouze však při označení konkrétní osoby, př. *Клара – французженка, Маша – москвичка*; ale *Каждый москвич любит свой город*⁷¹

⁶⁸ *Jména vespolná přísluší k jednomu mluvnickému rodu, nejčastěji mužskému a mohou beze změny rodu, podoby i tvaru označovat zároveň bytost přirozeného rodu mužského i ženského. Tento jev je častý u jmen zvířat, kdy základním názvem bývá slovo jednoho gramatického rodu (srov. *зусь, лошадь, тигр; husa, kůň, тигр*) a teprve podle potřeby se užije názvu rodově specifikovaného (srov. *зусак, кобыла, тигрица; houser/husák, kobyла, тигрице*).*

⁶⁹ ЗЕМСКАЯ, Е. А.: Русская разговорная речь. Лингвистический анализ и проблемы обучения. Москва, «Русский язык», 1979.

⁷⁰ ANDRLA, Jiří. Slovtvorné vyjádření ženských protějšků v češtině a ruštině [online]. Brno, 2007 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/13471/ff_m/Diplomka_-_final.pdf. Magisterká. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc

K zajímavostem ruštiny patří i existence podstatných jmen mužského a ženského rodu, které jsou utvořené ze stejného kořene, avšak netvoří rodové páry, jelikož mužský rod označuje osobu, kdežto ženský rod slouží k označení věci, př. – *пилотка -пилот* (voj. čepice voj. x pilot)⁷².

3.1.2 Nepřechýlená jména v ruštině

Tato podstatná jména zpravidla netvoří přechýlené tvary, pokud se jedná o spisovnou ruštinu. Podstatná jména této skupiny můžeme stejně tak, jako v přechýlené tvary, rozdělit do několika skupin podle jejich významu, a to na: ⁷³Názvy profesí, které byly v minulosti z historického a tradičního hlediska vyhrazeny jen mužům, i když v současnosti jsou na tato místa běžně dosazovány ženy př. *инспектор, директор*. Názvy, které označují osoby působící v oborech, jež jsou i v dnešní době zastávány zejména muži. Týká se to především vojenských hodností, př. *лейтенант (poručík) полковник (plukovník)*. Názvy, které jsou neruského původu, a to zejména u vědeckých titulů, př. *доцент, кандидат наук, профессор*

Použití přechýleného nebo nepřechýleného tvaru k označení ženy má různé významové odstíny. Pokud chceme zdůraznit, že jde o povolání jako takové – zejména v oficiálním jazyce, pak se užije tvar nepřechýlený. Na druhou stranu pokud se chce zvýraznit, že dotyčné povolání vykonává žena, užije se tvaru přechýleného př. *писатель – писательница* (spisovatel, spisovatelka). V některých případech dochází k určitému negativnímu zabarvení, použije-li se tvar přechýlený př. *секретарша (sekretářka)*, kde pro některé rodilé mluvčí tento tvar vyvolává negativní dojem a v překladu dehonostuje danou profesi na význam „nějaká, obyčejná sekretářka“

V neposlední řadě je možné užít oba dva tvary beze změny významu př. *специалист – специалистка*. (*specialista – specialistka*)

⁷¹ ЗЕМСКАЯ, Е. А.: Современный русский язык. Словообразование. Москва, «Просвещение», 1973.

⁷² РОЖКОВА, Г. И.: *Очерки практической грамматики русского языка*. Москва, «Высшая школа», 1987 (s.28)

⁷³ ANDRLA, Jiří. Slovtvorné vyjádření ženských protějšků v češtině a ruštině [online]. Brno, 2007 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/13471/ff_m/Diplomka_-_final.pdf. Magisterká. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc

3.2 Problematika přechýlených jmen v českém jazyce

Čeština přechyluje poměrně pravidelně a nejčastěji dvěma způsoby. Buď přímým přeývedením slova z mužského rodu do ženského vrátňý – vrátňá, nebo pomocí některé z přechylovacích přípon a jejich odvozenin např. *-ka:*, *referentka -ice: kadeřnice, -yně: hokyně, -ová: radová (zast.) atp.*

3.2.1 Použití přechýlených a nepřechýlených tvarů v češtině

Názvy přechýlené se v češtině utvářejí u jmen, které označující osoby podle povolání, činitele, vlastnosti, atd. K tvoření ženských protějšků dochází pravidelně z většiny mužských pojmenování. Použití přechýlených názvů v češtině je naprosto ve shodě se spisovným jazykem a nemá, oproti ruštině, negativní konotace. Nicméně i přes poměrnou pravidelnost z hlediska přechylování má čeština také názvy, které souvztažné rodové názvy netvoří.

Týká se to povolání, kde nebylo nutné tvořit mužský protějšek – *př. pokojská* anebo opačně tam, kde se nepředpokládala žena, která by vykonávala danou pozici *např. horník*. Někdy docházelo k vytvoření úplně nových názvů *př. švadlena - krejčí*, nebo se sjednotily názvy z důvodů tzv. politické korektnosti, kde některé výrazy mužského nebo ženského protějšku byly brány negativně až urážlivě. Například dříve profese čistě vykonávaná jen ženami *letuška*, která později byla obsazována hojně i muži a bylo tedy zapotřebí nového pojmenování. Slova *steward* a *stewardka* (*letuška*) byla nahrazena jednotným, politicky korektním slovem *palubní průvodčí*, při kterém již nedochází k negativní konotaci.

Existují i případy, kdy došlo k utvoření nových tvarů mužských *pradlena – prادلář*, popřípadě u hovorových výrazů *baletka – baleták* (hov.)

K neuzítí přechylování dochází u citově zabarvených slov mužského i ženského rodu. Například ve větě *Moje sestra je opilec. / Můj bratr je opilec. Nebo Její manžel je taková drbna / Ona je drbna*. Stojí za zajímavost, že existují podstatná jména, která čeština nepřechyluje, ale ruština ano - české *host* vs. *гость – гостья*⁷⁴

⁷⁴ Mluvnice češtiny (2). Praha: Academia, 1986, s. 33-34

V ojedinělých situacích dochází k opačnému přechylovacímu postupu, kdy mužský tvar je utvořen od ženského základu př. *vdova a vdovec* Zde se setkáváme s tzv. resufixací⁷⁵.

3.3 Odvozování ruských přechýlených jmen

V této části se budeme zabývat produktivními a neproduktivními sufixy, které utvářejí přechýlené ženské protějšky v ruštině, a to jak ve spisovné, tak nespisovné podobě.

Mezi nejvíce produktivní přípony, které vytvářejí ženské přechýlené tvary od různých typů podstatných jmen mužského rodu patří přípona *-к(а)*, popřípadě její varianty Tato přípona se velmi často užívá, pokud chceme přechylovat národní jména.⁷⁶ Substantivum může, ale nemusí být odvozené. Jestliže jde o odvozená jména, tak jsou to většinou podstatná jména mužského rodu, která jsou zakončena *-ец/-ист/-ик/-овик*. (немец, специалист...)

Jména přechýlená utvářená od substantiv v mužském rodě, která končí na sufix *-ка*

Například národní jména a další : *шведка, венгерка, хорватка, чешка, студентка, соседка, подружка, чемпионка, пациентка, педагогичка, тиранка, пассажирка, негритянка, акробатка дантистка, артистка, аматёрка, пионерка, блондинка, монашка, (Švédka, Maďarka, Chorvatka, Kazaška, Češka, studentka, sousedka, kamarádka, šampionka, pacientka, pedagožka, tyranka, pasažérka, černoška, akrobatka, zubařka, herečka, amatérka, pionýrka, blondýnka, jeptiška)*

Pravidelnost je u mužských základů, která končí na *-ист*. Jsou to slova cizího i domácího původu. V tomto případě přechýlená jména sufixem *-к(а)* nemají žádný významový odstín. *Вокалистка, волейболистка, велосипедистка, хоккеистка, флейтистка, пейзажистка (vokalistka, volejbalistka, cyklistka, hokejistka, krajinářka)*

⁷⁵ TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny I. Praha 1951.

⁷⁶ ANDRLA, Jiří. Slovo tvorné vyjádření ženských protějšků v češtině a ruštině [online]. Brno, 2007 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/13471/ff_m/Diplomka_-_final.pdf. Magisterká. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc

Existuje rovněž mnoho dalších přípon, ke kterým se sufix –к(а) připojuje:

ант(-ка)/янт(-ка)

Абитуриентка, лаборантка, консультантка, комедиантка, эмигрантка (abiturientka, laborantka, konzultantka, komediantka, emigrantka)

ент(-ка); ассистентка, конкурентка, оппонентка, абонентка (asistentka, konkurentka, oponentka, předplatitelka)

ан(-ка)/ ян(-ка)/ абруцезянка⁷⁷, наркоманка, критиканка, политиканка (Italka, narkomanka, kritička, politička)

ер(-ка)/ онер(-ка) : блоггерка, стажерка, миллионерка, комбайнерка (bloggerka, stážistka, milionářka, kombajnéřka)

арь(-ка)/ ярь (-ка)/ школярка (hovorový výraz) studentka

ат(-ка)/ азиатка (aziatka)

он/ал(-ка)/ каннибалка, профессионалка (kanibalka, profesionálka)

ич(-ка)/ москвичка (Moskvanka)

ор(-ка)/ кондуктор(ка) (hovorově průvodčí)

смен(-ка)/ спортсменка (sportovkyně)⁷⁸

Suffix **-иц(а)**

⁷⁷ жительница или уроженка итальянского региона Абруццо

⁷⁸ ВИНОГРАДОВ, В. Русский язык. In: *Словари.ру* [online]. 2005 [cit. 2014-06-03]. Dostupné z: <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5310&0a0=3#s025>

Je to jeden z dalších produktivních sufixů, který slouží k přechylování podstatných jmen mužského rodu. U přípony *-иц(a)*, stejně tak, jako u přípony *-(ка)*, existuje kromě ní i další její varianty. Často se jen připojí k základnímu slovu mužského rodu př.: *фельдшер - фельдшеруца* (*paramedik – paramedička*) nebo pokud končí základ slova na *-ец/-лец* tak dojde k jeho odsunutí a nahradí se sufixem *-ица*, př.: *ленивец – ленивица, красевец – красавица* (*lenoch, krasavec, krasavice*)

Kromě přechylovací přípony *-ица* existují další varianty tohoto sufixu, které vytvářejí ženské protějšky.

Sufix – **чица**

Tímto sufixem jsou tvořeny ženské protějšky od mužského základu, která končí na koncovku *-чик*. Při přechylování je nahrazen ženským sufixem *-чиц(a)* a tvoří názvy osob podle jejich povolání. Podle slovníku Solovjova nemají tyto sufixy negativní charakter.

Антисоветчик - антисоветчица, аппаратчик – аппаратчица, лётчик - лётчица, буфетчик - буфетчица, переводчик - переводчица
(*disident – disidentka, operátor – operátorka, pilot – pilotka, letec, letkyně, bufetář – bufetářka, překladatel - překladatelka*)

Sufix **-щиц(а)**

Stejně tak, jako v přechozích bodech, i zde tvoří tento sufix ženské protějšky od mužských. Jsou tvořeny od mužských jmen, které končí na sufix *-щик* Taktéž utváří názvy osob podle jejich povolání.

жалобщик – жалобщица, заговорщик- заговорица(spikenes), корзиници - корзиницица – купалищик купальщицица фрезеровщик фрезеровщицица танцовщик танцовщицица разлищик разлищицица

(*žalobce – žalobkyně, spiklenec, košíkář – košíkářka, muž, žena, kteří se koupají, frézař – frézařka, tanečník – tanečnice, slévač – slévačka*)

Sufix- **тель-ниц(а)**

Tento sufix utváří ženské protějšky od mužských podstatných jmen, které mají koncovku-*тель*. Nepochází zde k žádné změně, popřípadě odsunu původního sufixu. Sufix *-ница* se připojí k základu slova mužského rodu včetně jeho sufixu *-тель*. Zajímavostí je, že ruština utváří tímto sufixem kromě jmen činitelských i názvy prostředků činnosti př.: *двигатель* (*motor*). Čeština, až na několik výjimek, názvy prostředků pomocí tohoto sufixu netvoří. Výjimky jsou například matematické veličiny: *čítatel, jmenovatel* atp.⁷⁹

Благожелатель - благожелательница, владелец - владельница, доверитель - доверительница, житель - жительница зритель - зрительница, исследователь - исследовательница, покупатель - покупательница, издатель - издательница, учитель - учительница, преподаватель - преподавательница (zde je ženský protějšek hovorový)

(gratulant - gratulantka, vládce - vládkyně, zmocnitel - zmocnitelka, obyvatel - obyvatelka, divák - divačka, badatel - badatelka, kupující/zákazník - zákaznice, vydavatel - vydavatelka, učitel - učitelka, učitel na střední škole - učitelka na střední škole)

Sufix **-ница**

Další z variantních sufixů, který přechyluje ženské protějšky od podstatných jmen mužského rodu. Jedná se především o podstatná jména mužského rodu zakončená na *-ник*

безбожник - безбожница, узник - узница, племянник - племянница, волшебник - волшебница, начальник - начальница, художник - художница, выпускник - выпускница

(Незнабож, vězeň - vězeňkyně, synovec - neteř, čaroděj, kouzelník - čarodějnice, kouzelnice, vedoucí, náčelník - vedoucí, náčelnice, umělec - umělkyně, absolvent - absolventka)

3.3.1 Přípony, které se užívají v hovorové ruštině

V ruském jazyce existuje vedle sebe několik přípon, které jsou užívány zejména v hovorové řeči. Některé z nich mohou mít i negativní konotaci.

⁷⁹ Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986, s. 236

Sufix **-ш(а)**

Sufix *-ш(а)* je jeden z nejvíce používaných sufixů v hovorovém jazyce. Takto vytvořené ženské protějšky popisují ženu dle jejího zaměstnání, popřípadě označují manželku muže, který dané povolání vykonává např.: *докторша* = 1. *doktorka*, 2. *žena doktora* Lze říci, že k přechylování dochází u podstatných jmen mužského rodu, které končí sufixy: -ер, -атор, -ор -тель -арь, -ант, -ан, Ve spisovném jazyce by k přechylování nedocházelo.⁸⁰

доктор – докторша, секретарь – секретарша, билетер – билетерша, профессор профессорша. (doktor- doktorka, sekretář – sekretářka, uvaděč/prodavač vstupenek – uvaděčka, prodavačka vstupenek, profesor – profesorka)

Pro některé rodilé mluvčí přechýlené výrazy typu *секретарша, докторша* dehonestují danou profesi a mají význam „nějaká“ sekretářka, „ne moc dobrá“ doktorka, a proto daný výraz nechávají v nepřechýlené podobě.

V některých případech přípona *-ша* v nahrazuje příponu *-ница* ve spisovném jazyce: *учительша namísto учительница.*

Sufix **-их(а)**

Z dalších sufixů používaných zejména v hovorové řeči je sufix *их(а)*. Podobně jako v některých případech u předchozí přípony *-ш(а)* může přípona *-их(а)* taktéž nést negativní charakter přechýleného významu. Existují však přechýlená pojmenování, kde tato přípona je spisovná a neutrální z hlediska sémantiky např. *пловчиха* (plavkyně).⁸¹

врач – врачиха, бомж - бомжиха, купец – купчиха, сторож - сторожиха, шутник – шутиха, трус – трусиха, сапожник – сапожничиха, жилец – жильчиха, профессор – профессориха

⁸⁰ Земская Е. А. Словообразование как деятельность

⁸¹ Viz tamtéž

(lékař - lékařka, bezdomovec – bezdomovkyně, trhovce (obchodník) – trhovkyně (obchodnice), strážný – strážkyně, vtipálek – „srandistka“, zbabělec, obuvník – obuvnice, podnájemník – podnájemnice, profesor – profesorka)

Sufix **-yx(a)**

Sufix -yx(a) je považován za velmi nespisovný. V mnoha případech jde o podstatná jména vyjadřující jak mužský, tak ženský rod. *Кривуха* – ukřičenka. Z dalších případů můžeme jmenovat *молодуха*, *старик – старуха*. (mladá žena, která je vdaná, stařík – stařena)

Sufix **-ин(я)/ -ын(я)**

Jeden z dalších sufixů používán v hovorové řeči, který někdy mívá ironicky charakter. Podle Zemské se jsou to odvozená slova od mužských podstatných jmen, která mají z velké části na konci –г, ale není to pravidlem. Viz. *герой – героиня* (hrdina - hrdinka)

Slova končící na –г jsou například: *филолог – филогиня*, *враг- врагиня хирург – хирургиня*, *бог богиня* (filolog – filoložka, nepřítel – nepřítelkyně, chirurg – „chirurgka“ (hov.), bůh – bohyně)

Sufix **-есс(а)**

Kromě předešlých sufixů došlo k oživení dalšího, a to sufixu –есс(а). Jedná se o mezinárodní sufix, který se používá k přechylování podstatných jmen ženského rodu. –Есс(а) vzniklo od francouzského –esse, popřípadě italského –essa a používá se pro šlechtické tituly, ale i označení profese - především sportovního a uměleckého charakteru.

принцесса, баронесса, догаресса, чемпионесса, поэтесса, критикесса, клоунесса, стюардесса кронпринцесса, комикесса, патронесса, виконтесса

(princezna, baronka, dogaresa, šampionka, básnířka, kritička, klaunka, palubní průvodčí, korunní princezna, komička, patronka, vikomtesa)

Пřípona –ис(а)

Zde se jedná již o neproduktivní sufix, který je užíván jak u spisovného, tak nespisovného jazyka. V tomto případě často základová slova mužského rodu končí na *-тор /-тёр*.

Напř.: *актер - актриса, директор - директриса, аббат - аббатиса, инспектор – инспектриса*

(*herec – herečka, ředitel – ředitelka, opat – matka představená, inspektor – inspektorka*)

Sufix -ья

Tento sufix se řadí k dalším neproduktivním. Základem jsou většinou slova mužského rodu, která končí na *-ун*. Mnohá slova jsou s tímto sufixem pejorativní př. *говорунья* (*upovídaná žena, povídalka*), *хавронья* (*svině*)

Z další nepejorativních slov jsou to například: *Бегун - бегунья, вертун - вертунья, болтун – болтунья, прыгун – прыгунья, толстун – толстунья* (*bežec – běžkyně, neposeda, žvanil – kecka, skokan – skokanka, tlustoch – tlustoška (hov.)*)

Sufix -ин(а)

Další z neproduktivních sufixů, který se užívá zejména u slov cizího původu, je sufix *ин(а)*. např. *балерина*

3.4 Odvozování českých přechýlených jmen

V další kapitole utváření českých přechýlených jmen se budeme zabývat, jakým způsobem se přechýlená slova tvoří, za pomoci jakých sufixů se vytvářejí jména ženských protějšků v češtině. Budou rozebrány jak sufixy, které se používají výhradně ve spisovné češtině, tak i nespisovné, hovorové. Budeme si všimnout podobností, shod i rozdílů mezi oběma jazyky.

Sufix –к(а)

Podobně jako v ruštině i v češtině patří přípona *-ka* mezi nejproduktivnější přechylovací sufixy. Tato přípona tvoří ženské protějšky podstatných jmen mužského rodu. Podle

Mluvnice češtiny dochází v některých případech k souhláskové nebo samohláskové alternaci. Příkladem souhláskové alternace může být Čech – Češka (ch – š), pro případ samohláskové alternace – krácení samohlásek např. tulák – tulačka. Odvozeniny jsou dvojího typu, podle MLČ se odvozují 1) z plného kmene maskulin, a to od základových maskulin prvotních domácích i cizích, např.: žačka, sousedka, družka, čarodějka, doktorka, inženýrka, atletka, z označení národů to je např.: Češka, Ruska, Polka, dále odvozenin s příponami –tel např.: stavitelka, skladatelka spisovatelka, dále příponou ák: divačka, pasačka, žebračka, –č řidička, prodavačka, –ář čtenářka, železničářka, –ař bruslařka, lyžařka, mlékařka –íř kreslířka, malířka, šermířka -an – venkovnaka, Slovanka -ista cylistka, optimistka, houslistka -ent absolventka, abonentka, korespondentka -ik technička, botanička, historička 2) z primárního kmene maskulin s příponou (e)c cvičenec – cvičenka, míšenka, snoubenec, milenka, Japonka

Sufix **yn(ě)/-kyn(ě)**

Tento sufix je výlučně přechylovací, použití oproti předchozí příponě je nižší. Dochází někdy k dubletním tvarům, kde lze použít jak příponu –ka, tak –yně např. ctitelka – ctitelkyně. Lze říci, že český sufix –yn(ě) odpovídá ruskému -ин(я) Pokud jde o název cizího původu končící na –g, dává se přednost sufixu –yně, neboť s příponou –ka by bylo nutné změnit kmenovou souhlásku z g na ž. Například ve slově *chirurg* – *chirgyně/chiruržka*.⁸² Z další slova přechýlených pomocí této přípony jsou to např. *žákyně, hospodyně, vězeňkyně, předsedkyně*.

Sufix **-ic(e)**

Dle Mluvnice češtiny je tento sufix co do produktivity na druhém místě za příponou -k(a). Tato přípona přechyluje spíše jména domácího původu. Nejvíce charakteristickou je použití této přípony u přechylování zvířecích názvů např. *medvědice, orlice, slonice, velbloudice, slepice, lvice*.⁸³ Od podstatných jmen mužského rodu končících na –ík/-ník jsou odvozovány ženské protějšky např.

odborník - odbornice, zdravotník - zdravotnice, dělník - dělnice, závodník - závodnice, soustružník - soustružnice, uprchlík - uprchlice, trpaslík - trpaslice, úředník – úřednice, řečník – řečnice, kadeřník – kadeřnice,

⁸² MLČ (1) s 305

⁸³ MLČ (1) s.306

Sufix –ová

Z hlediska přechylování je tato přípona velice zajímavá, v některých případech dochází k nejasnostem, zda tuto příponu používat k přechylování, či nikoliv. Tato problematika se týká především přechylování příjmení cizího původu.

Tento sufix se používá v mnoha případech pro tvoření ženských protějšků v češtině. V názvech obecných osob se tato přípona vyskytuje řídce. Uplatnění našla při označování manželek např. *mistrová, krejčová, radová, správcová*. V dobách minulých se taktéž tvořily názvy podle povolání muže, nicméně se v současném jazyce nepoužívají – např.: *učitelová, doktorová, ševcová, továrníková*.

Přípona –ová je jádrem pro odvozování v oblasti příjmení. Přechýlená podoba ženského příjmení se tvoří připojením sufixu –ová k plnému kmeni mužského příjmení, který bývá totožný – např. *Novák + -ová = Nováková*. Pokud mužský protějšek končí na jeden z vokálů –a, -e, -o, odvozuje se ženský protějšek od základu bez tohoto vokálu např. *Vácha - Váchová, Skočdopole,- Skočdopolová, Janko- Janková*. U adjektivních jmen se skloňují s koncovkou –í např. *Kočí* a formálně se nepřechylují a přecházejí k ženské deklinaci podle vzoru *jarní*. V některých případech mohou přijmout příponu –ová jako např. ve slově *Kočová*. Podle Příruční mluvnice češtiny však záleží na rodinné tradici, kterou z těchto dvou variant si zvolí. Výjimkou zůstávají příjmení zakončená na –ů, která se ani nepřechylují, ani neskloňují.⁸⁴

Při odvozování ženských příjmení se a) vynechávají pohybné samohlásky např. *Jakubec - Jakubcová Tomeš – Tomše i Tomeš – Tomišová i Tomešová* b) u českých příjmení zakončených na latinskou koncovku –us se toto zakončení často vypouští např. *Oliverius – Oliveriová (někdy též Oliveriusová)*

Co se týče ruských, či jiných slovanských jmen, které používají sufixy –ov, -ev- in-, tak zde se tvoří ženské protějšky sufixem –ová o celého základu. *Gribojedov - Gribojedovová, Jelcin – Jelcinová*. Jestliže jsou slovanská jména adjektivního původu, tzn. končí-li na *skij, ski- oj-* atd, tak od těchto příjmení se tvoří ženský protějšek podle českých adjektivních jmen a i tak se skloňuje – *Brodskij – Brodská, Tolstoj - Tolstá*.

⁸⁴ Příruční mluvnice češtiny. Praha: Lidové noviny, 2003.

Podle této tendence užívat příponu –ová u přechylování příjmení by měly platit pro všechna příjmení různých jazyků, i když v těchto jazycích se daná příjmení nepřechylují a přechylování tyto jazyky neznají. Nicméně v dnešní době začíná převládat trend některá příjmení, zejména germánského původu, nepřechylovat a nechávat je v původním tvaru.

Podle Ústavu pro jazyk český je požadavek užívání ženských podob příjmení v češtině podle českých mluvnických zásad dokonce zakotven i v zákoně, který zní: „*Příjmení žen se uvádějí s náležitou koncovkou utvořenou podle zásad českého přechylování.*“

Účelem přechylování je smysluplné dorozumění, snaha vyhnout se nejednoznačným větám typu *Seleš porazila Graf*. Díky moci se snažím přecházet nedorozumění a významovým nejasnostem (např. *Na návštěvu přijde Smith* – muž?, žena?, *Stone navštívila Roberts* – kdo koho navštívil?). Věta *Susan Sontag navštívila Shirley Temple* může znamenat, „Sontagová navštívila Templovou“, ale i „Sontagovou navštívila Templová“. Nepoznáme s jistotou, co je podmět a co předmět, tedy kdo koho navštívil. Český slovosled není natolik gramatikalizovaný, aby mohl bez pomoci přípon a koncovek signalizovat větňčlenské vztahy. Jak je z příkladů evidentní, nepřechýlené příjmení nelze skloňovat a nepoznáme z něj rod pojmenované osoby. Výjimku tvoří velmi známé osobnosti, kde by těžko došlo k nedorozumění a opravdu se nechávají formy nepřechýlené – *Monroe* (nikoliv *Monroeová*)⁸⁵

Z dalších případů můžeme jmenovat více jmen, např. *Gina Lollobrigida*, nikoli Lollobrigidová.

Podle jazykové příručky Akademie věd má vliv na užití přechýlené či nepřechýlené podoby původ jména, zdroj, z něž se jméno do češtiny dostalo, a oblast komunikace, ve které se dané jméno v češtině užívá. Nepřechýlená zůstávají např. některá orientální jména.

V souvislosti s ruštinou však v některých ojedinělých případech se v češtině nepřechylují jména, která mají přechýlenou podobu už ve výchozím jazyce. Na druhou stranu je možné někdy u nich použít obě podoby, např. pod vlivem původního názvu románu L. N. Tolstého existují vedle sebe podoby *Anna Kareninová* i *Anna Karenina*. Na užití přechýlené či nepřechýlené podoby má vliv i chápání jména jako obchodní značky, např. jména některých

⁸⁵ Ústav pro jazyk český, Akademie věd: Přechylování – obecné poučení: 1 Přechylování příjmení – Sharon Stone, nebo Sharon Stoneová?. *Přechylování* [online]. 2007 [cit. 2014-06-6]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=700>

zahraničních spisovatelek na obálkách knih zůstávají nepřechýlená; naopak zcela se vžilo přechýlené příjmení spisovatelky *J.K. Rowlingová*⁸⁶

Sufix **-na**

Dle MLČ je přípona *-na* velmi neproduktivní. Je možné ji najít pouze ve slovech *kněžna*, popřípadě varianta *-ovn(a)* jako např.: *královna*, *císařovna*, nebo *-ezn(a)* *princezna*. Několik názvů je odvozeno konverzí – koncovkami „žena“. Původní domácí názvy jsou již archaické např. *souseda*, avšak u cizích jmen je to běžnější např. *magistra*, *bruneta*, *markýza* atp. Tato kategorie obsahuje i vlastní jména např.: *Jana*, *Pavla*, *Martina* atd.

Co se týče opačného přechylování, tak se jedná spíše o okrajový případ, kdy se mužské protějšky tvoří od ženských. Příkladem je *kmotr-kmotra*, *manžel-* manželka. Nicméně v dnešní době jsou již brány jako kdyby byly odvozené ženské tvary od mužských.

⁸⁶ Ústav pro jazyk český, Akademie věd: Přechylování – obecné poučení: 1 Přechylování příjmení – Sharon Stone, nebo Sharon Stoneová?. *Přechylování* [online]. 2007 [cit. 2014-06-6]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=700>

Závěr

Tato bakalářská práce podala teoretický přehled o tvoření slov v obou jazycích s důrazem na činitelská a konatelská jména a jména přechýlená. V praktickém jazykovém materiálu jsme ověřovali dané způsoby a prostředky slovo tvorby, jimiž se v ruském a českém jazyce konatelská a činitelská jména vytvářejí. Na základě excerpovaných slov a odborné literatury můžeme tvrdit, že oba jazyky utváří nová pojmenovávání jmen konatelských a činitelských zejména derivací, kdy nové pojmenovávání vznikne na základě jiného pojmenování, které v jazyce již existuje.

Nejrozšířenějším způsobem derivace je sufixace, kdy k základu slova se připojí přípona, která má určitý příznak.

V druhé části naší práce jsme ze slovníku excerpovali slova a popsali tvoření jmen konatelských a činitelských v obou jazycích. Na základě analýzy excerpovaných slov docházíme k závěru, že nejproduktivnějším sufixem při tvorbě jmen konatelských a činitelských v českém jazyce je sufix –tel (učitel). Mezi další produktivní sufixy patří –č (prodavač) a mezi méně produktivní –ce (vůdce), –ec (pěvec), –čí (rozhodčí), –ník (bubeník), –ák, který je taktéž používán v hovorovém jazyce a může mít negativní charakter (ulejvák).

Při srovnání obou jazyků jsme zjistili, že sufix –tel /-тель je jedním z nejvíce frekventovaných a produktivních prostředků odvozování jmen činitelských a konatelských jak v ruském, tak v českém jazyce.

V ruském jazyce mezi nejproduktivnější sufixy patří jeden z nejvíce frekventovaných -тель (учитель), dále -ник (наследник) a -ец (продавец). Z méně produktivních jsou to -аль (враль) a –ун (хвастун), které jsou taktéž užívány v hovorové řeči, a mají určité stylistické konotace -ак (вожак)-

Při srovnání jsme zjistili, že sufix –tel /-тель je jedním z nejvíce frekventovaných sufixů jak v ruském, tak českém jazyce. Dále dochází ke shodě u sufixu -ník /-ник, nicméně rozdíl je v produktivnosti, kdy v ruštině se řadí mezi produktivní a v češtině mezi méně produktivní sufixy. Zajímavostí bylo zjištění, že sufix –ak/ák (kozák) /-ак (вожак) patří mezi méně produktivní v obou jazycích, přitom v ruštině se tímto způsobem derivují především názvy předmětů (стояк), zatímco v českém jazyce se aktivně derivují především názvy osob, vykonávajících činnost (voják)

Ve třetí části jsme analyzovali přechýlená jména, tedy utváření ženských protějšků od mužských a v okrajových případech i naopak. Snažili jsme se porovnat oba jazyky z hlediska

podobnosti a odlišnosti při utváření těchto protějšků. Na základě prostudované literatury a praktických ukázek, vypsanych v naší práci můžeme potvrdit, že ženské protějšky jsou téměř vždy odvozené od základu mužského. I když jsou oba jazyky slovanského původu, a tudíž byla očekávána určitá podobnost z důvodu genetické podobnosti jazyků, docházelo při utváření nových pojmenování z hlediska přechylování k určité nejednotnosti.

Nejmarkantnější rozdíly v přechylování jsou zejména v pravidelnosti použití přechylování. Čeština je v tomto směru velmi pravidelná. Jestliže použijeme v češtině přechýlenou formu, nedochází ve většině případů k negativním konotacím. V ruštině je přechylování do jisté míry omezené – zejména ve spisovném jazyce. Obecně při vyjadřování profese se upřednostňují nepřechýlené tvary. Jestliže užitíme tvaru přechýleného, zdůrazňujeme tím, že jde o ženu, popř. v hovorovém jazyce mohou některé přechylovací sufixy naznačovat pejorativní charakter. Je třeba zdůraznit, že při zpracovávání a překládání jazykového materiálu do ruského jazyka jsme zjistili, že u mnoha názvu osob podle činnosti přechýlené tvary v ruštině chybí.

Jak u jmen činitelských, tak přechýlených jsme řadili názvy do několika skupin podle přípon. Mezi nejproduktivnější sufix v češtině při přechylování patří sufix –k(a), ic(e), –yn(ě) v ruštině –к(a) a -иц(a), a to na základě počtu odvozených slov. Jsou považovány za neutrální ve srovnání s ostatními sufixy, které mají již určité příznaky. I přesto, že ruština má poněkud zdrženlivější postoj k přechylování oproti češtině, je utváření ženských protějšků od mužských velmi používaným v obou jazycích

Resumé

Cílem této bakalářské práce bylo porovnat jména konatelská a činitelská v českém a ruském jazyce. Bakalářská práce byla rozdělena do tří částí. V teoretické části bylo uvedeno, jakými způsoby se nová pojmenování tvoří v obou jazycích. V práci byly objasněny jednotlivé typy se zaměřením na sufixální způsob, které byly klíčové k pochopení jádra této práce.

Druhá část této bakalářské práce měla za cíl analyzovat tvoření jmen konatelských a činitelských za pomoci jednotlivých sufixů v obou jazycích. Na základě excerpcí byla analyzována slova konatelská a činitelská v obou jazycích. Hypotézou této práce bylo, že bude docházet do jisté míry ke shodě v užití podobných přípon a shodě v produktivnosti jednotlivých sufixů. Tato hypotéza se potvrdila jen u několika sufixů, i co se týče produktivnosti sufixů v obou jazycích. V některých případech bylo složité najít ekvivalent jmen konatelských a činitelských v českém jazyce.

Dalším z cílů bylo vyhledat a porovnat tvoření ženských protějšků jmen konatelských a činitelských v českém i ruském jazyce. Opět byla excerpovaná slova na základě retrográdních slovníků. Zde již docházelo k poměrně větším shodám mezi oběma jazyky v tvoření přechýlených tvarů i co do produktivnosti jednotlivých sufixů.

Pro tuto bakalářskou práci bylo využito několika slovníků – překladový, etymologický, retrográdní. Teoretickou základnou byla česká a ruská odborná literatura, ve které bylo zjištěno, že jména konatelská a činitelská v českém a ruském jazyce a jejich přechýlené protějšky jsou v několika ohledech shodné či podobné a ukazují na mezikulturní a mezijazykový vztah a vliv těchto jazyků.

Резюме

Целью данной дипломной работы было подать теоретический обзор образования слов в двух языках, с акцентом на наименование деятеля и образование форм женского рода. В практической части были рассмотрены способы и средства словообразования, которыми в русском и чешском языках создаются наименования деятеля и их корреляты женского рода. В обоих языках имеется несколько способов образования новых наименований, чаще всего используются производные от слов, уже существующих в данном языке. Это делается с помощью использования нескольких типов аффиксов. Наиболее распространенным способом образования является суффиксация, когда к основе слова прибавляется суффикс с определенным признаком.

К этому методу относится, в том числе, и корреляция названий лиц женского пола. В основном, в работе рассмотрены способы образования женского рода от мужского, и реже наоборот. Сравниваются сходства и различия при образовании этих аналогов в обоих языках. На основе изученной литературы и практических примеров, перечисленных в данной работе, мы можем подтвердить, что женские аналоги почти всегда образуются от основ мужских форм. Несмотря на то, что оба языка славянского происхождения и, следовательно, имеют много общего, когда дело касается образования новых терминов, в корреляции по роду есть некоторые расхождения. Основные отличия заключаются в основном в регулярности использования коррелятов женского рода.

Чешский язык является в этом отношении очень регулярным. При использовании форм корреляции по роду в чешском языке в большинстве случаев не возникает негативной коннотации. В русском языке использование коррелятов женского рода в некотором роде ограничено, особенно в литературном языке. В основном, при желании избежать негативного значения предпочтение отдается непроизводным формам. В случае использования коррелятов женского рода говорящий хочет подчеркнуть, что речь идет о женщине, или же в разговорном языке суффиксы корреляции носят пейоративный характер.

Что касается наименований деятеля, то корреляты женского рода были распределены на несколько групп в зависимости от суффиксов, которыми они были образованы. Поиск слов был основан на выборке из обратного словаря русского языка. К наиболее часто используемым суффиксам для образования корреляции в чешском

языке относятся суффиксы –к(а), іс(е), -уп(ě), в русском -к(а) а -иц(а). По сравнению с остальными, суффиксы, у которых уже есть определенные признаки, считаются нейтральными. И несмотря на то, что в русском языке отношение к корреляции по роду намного более консервативно, чем в чешском, все равно речь идет об очень часто употребляемом процессе при образовании аналогов женского рода.

Seznam použité literatury:

Zdroje v českém jazyce:

- ANDRLA, Jiří. Slovtvorné vyjádření ženských protějšků v češtině a ruštině [online]. Brno, 2007 [cit. 2014-06-02]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/13471/ff_m/Diplomka_-_final.pdf.
Magisterká
- BALCAR, M.. Ruská gramatika v kostce. Vyd. 1. Praha: LEDA, 1999, 125 s. ISBN 80-859-2756-X.
- BALCAR, M. Rusko-český ilustrovaný slovník. Vyd. 1. Překlad Zuzana Pavlová. V Praze: Slovart, 2013, 360 s. ISBN 978-80-7391-684-8.
- ČERMÁK, František. Jazyk a jazykověda. Praha : Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0154-0.
- CSIRIKOVÁ, M. – VYSLOUŽILOVÁ, E. Ruština v praxi. 2., přeprac. a dopl. vyd. Voznice: Leda, 2010, 271 s. ISBN 978-807-3352-264.
- DANEŠ, F. – DOKULIL, M. – KUCHAR, J. a kol.: Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen. ČSAV, Praha 1967.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. ČSAV, Praha 1962.
- HAUSER, P.: Nauka o slovní zásobě. SPN. Praha 1986.
- HAUSER, P.: Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace, SPN. Praha 1985.
- Rusko – český, česko - ruský velký slovník: nejen pro překladatele. Praha: Lingea, 2009. ISBN 978-80-87062-65-4.
- KOPECKIJ, L. V. A LEŠKA, O. a kol.: Rusko-český slovník I-II. SPN, Praha 1978.
- KARLÍK, P. A RUSÍNOVÁ, Z.: Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003
- PETR, J. a kol.: Mluvnice češtiny 1, 2. Academia, Praha 1986.
- ŠMILAUER, V.: Novočeské tvoření slov. SPN, Praha 1971.
- TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny I. Slovanské nakladatelství, Praha, 1951.

Zdroje v ruském jazyce:

ВАЛГИНА, Н.С., РОЗЕНТАЛЬ, Д.Э., ФОМИНА, М.И. Современный русский язык. Москва: Логос, 2002.

ДЕМЕНТЬЕВ, А. А.: О женских соответствиях к мужским в наименованиях лиц. Русский язык 4 (1953), 11-16.

ЗАЛИЗНЯК, А. А. (ed.): Обратный словарь русского языка. Москва: Наука, 1974.

ЗЕМСКАЯ, Е. А.: Современный русский язык. Словообразование. Москва: Просвещение, 1973.

ЗЕМСКАЯ, Е. А.: Словообразование как деятельность. Москва, «Наука», 1992.

ЗЕМСКАЯ, Е. А.: Русская разговорная речь. Лингвистический анализ и проблемы обучения. Москва, «Русский язык», 1979.

ОЖЕГОВ, С. И., ШВЕДОВА, Н. Ю.: Толковый словарь русского языка. Москва: Азбуковник, 1999. Dostupné z <http://www.ozhegov-shvedova.ru/>

СОЛОВЬЁВ, Н. В.: Три главных словаря русского языка в одной книге, Москва, 2011.

ШВЕДОВА, Н. Ю. Грамматика современного русского литературного языка. Москва: Наука, 1970.

ШВЕДОВА, Н. Ю. (гл. ред.). Русская грамматика. Москва: Наука, 1980

Internetové zdroje:

www.gramota.ru

<http://www.slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5306>

<http://dic.academic.ru/>

<http://bodyonov.ru/projects/reverse-dictionary/>

<http://prirucka.ujc.cas.cz/>

<http://nase-rec.ujc.cas.cz/index.php>

